

1

Налі ноччу ды ўзнімешца вэрхал на мястэчку, лаянка, бітэвіна, пачне шкло браскацець—адразу ведаюць усе:

— Няйначай у Цупрона Палажкіна.

У Цупрона жонка Палажка. Таму і Палажкін. Як-жя: Цупрон блінцы пічэ, Цупрон і кароў падойць, Цупрон і жлукта паставіць... і чаго, чаго не робіць Цупрон, хіба толькі дачок не раджае. Гэта ўжо Палажкіна справа.

— Цупронька!

— Га?

— Ці не спёк-бы блінца, нешта моташна мне, ды й душна-ж тут на чарэні занадта...—лямантуе на печы Палажка.

— Блінцы? Хіба ўжо спяку...

— А мо' й кароў падаю-бы, дзяюкі-ж на полі...

— Кагоў, дык кагоў... .

А яшчэ завуць Цупрона Гугиавым. Ударыў калісці конь канячкам, ды ўцэліў у самы нос, так увесь і прыплюшчыў, пакінуў хіба на самы кінець. А галоўнае ў Цупрона—дзяюкі. Сем дачок, усе на выраст, чатыры на выдзіні. Бяда! Што ні нач, гудуць калі хаты хлапцы, як вулей той. З гармонікай, з аштакеццінай, з каменнямі. З бітанінаю, з лаянкаю. І хоць-бы то хлапцы ўсамдзелішныя, сталыя, то-б сказаў, кавалеры. Эт, шуидзь адна. Жаніхоў то на вайну пазабіралі, засталіся вось смарканы, галаштанныкі, а што і дарослае якое, дык адны недаморкі тыя. Але-ж што вычвараюць... Пусці вось дзявок да іх, альбо іх да дзявок,—не абярэшся ліха потым.

— Пгыюцкі дом табе згобяць, гагабцы гэтыя... Кожная дачка на дачце—адных хгысцін не абягэшся ..

І Цупрон не пускае дачок ні ў камору пры клеці, ні ў пуню, спяць у полагу ў сенцах. А сенцы на замку, не выставіш дзвёры.

— Ты-б, татка, мо' у камору пусціў-бы, дужа-ж ужо тут духнеча, не вытрываць проста... Усёроўна-ж камора пустая, ды й матка дзежкі ў стопку паставіла...

— Я вам дам камогу, не вытгываю... Іш ты іх, каговы белабухія...

Але як ты не замыкай, няма ўсёроўна спакою. Што начы візг над вокнамі, тлуманіна. Палажка, дык тая як цольпах. Ляглі захрапла адразу, аж прусы пужаюцца. Ні бяды ёй. А ты прыслухайся, як цябе зневажаюць, апоўзлікі, ліха іх матары.

— Цупрон, балабон,
Адтыні камору...
Цупрон, Цупрон,
А дзе твале длеці?
Цупрон, выйдзі вон—
Уцяклі дочкі з клесі...

І гарцующа аж проста, і скачуць, і на гармоніі рэжуць, галузуюць ва ўсю. Дагаварваюцца аб нечым. Чутно, як шапаціць над вокнамі.

— Ты, Мацьвей, лезь ды вазьмі вироўку, ды прывяжы, калі не за нагу, дык за дошку з палацій, і пасигнем-жа...

Цупрон пільнуе. Ідзе з палацій у мыцельнік, бярэ новую пяньковую атосу і неўзаметку становіцца за акна. Вось з'яўляецца ценъ на шыбцы. Шорхаюць руکі, каб спрытней адчыніць аконную створку, адчыняюць, з'яўляецца галава, упаўзае і перавісае на падаконніку цэлае тулава.

І тады размахваеца Цупрон з усю сілы, запразае незнаёмую спіну тоўстым канцом атосы.

— Гэта табе лазіць... да па чужых вокнах, да па дзяўках, да стагых людзей не паважаць, да...

Спісагаваны неспадзеўкі атосай аж якоча на вуліцы, кідаецца ад болю ў слёзы, але сустрэты рогатам і кнінамі таварышоў, перамагае боль і ківаючы кулаком да акна сыпе мацюгамі, памінаючы ўсіх сваякоў: і далёкіх і блізкіх, і Цупронавых і Палажкіных.

— Ты начакай, гугнавы чорт!

— З'еў, дык і гыпайся, ідзі вон ды папрасі ў маткі жыгу гусінага, мо' хгыбет памажа...

Але-ж праз якіх паўгадзіны трышчыць ужо ў сенцах. І чорт яго ведае, што там трышчыць. І чорт яго ведае, чаго ляман-туюць дзяўкі? І скуль там брэх сабачы? То-ж насланне, ня-йнайчай.

Цупрон бярэ запалкі і тупае ў сенцы. Толькі ён ступае на парог, як збівае яго з ног нечы сабака, які як дуж кідаецца ў кату, цягнучы за сабой даўгую вяроўку.

— А бо-о-жуна...—мармоча Цупрон, лузнуўшыся патылі-цай аб дзверную клямку, але хутка разумее, у чым справа.

— Бачыш, татка, усю страху з сянец жэрдкамі узнілі, ды яшчэ сабаку на вяроўцы спусцілі... ці не Піліпавага сабаку спаймалі....

— Каб ужо вас сабакі саміх паслі, мае вы дачушкі... І хто-б гэтая?

— Няйнайчай Лаўрэнай Піліпка, татачка...—гаворыць самая меншая дачка Цупронава.

— Цыц ты,—тукаюць на яе старэйшыя.

— Я от цыкну вам...

Цупрон доўга яшчэ ходзіць па хаце і наводзіць парадак. Выпускае сабаку, абыходзіць двор, шукае лесвіцу і прыставіўши яе да сянец доўга корпаецца там і вожкае.

— То-ж, паганцы, пазліглі ўсе латы. І гвоздоў цяпег не набягашся. Хіба да Абгума ганіцай складзіць, ды Лаўгэнай спат-каць, пагавагыць з ім. Нядобга-ж так. Такі-жа, можна сказаць, паважаны чалавек, а сыны ну пгоста гыштанты тыя, астгож-нікі. Ізноў-жя казаў сусед Піліп, чаму ты дзевак магнуш, замыкаеш чаму. Тгасца іх не возме. Калі што якое, дык, бгаце мой, яны і без замкоў табе згобіцца. А не будзеш замыкаць, дык не будзе і гэтага гагмідагу што ночы, дзяўкі ў цябе, дзяка-ваць богу, у кгыўду сябе не дадуць. У кгыўду не дадуць, з глядзі—у добры час яшчэ і кавалега якога пгывядуць... Чаго ты, уга, 'шчэ як можа здагыцца... Пгыдзецца, няйнайчай, у камоги ім спаць, тгасца іх галаве...

А гурма хлапцоў, што ўзарвала страху, ужо на другім канцы вуліцы, завіхаецца ля настаўніцкае кватэры.

— Хопіць з яго, Цупрана, няхай-ба вось хаця выспіцца крыху. Цяпер настаўніцу трэба папужаць. Нябось, паехаў ужо ўпраўляючы. Нашла сабе палюбоўніка...

— Да ўжо-ж, прыяжджаў-жа сёня вечарам, яшчэ мне дзве грыўні даў, калі вароты яму адчыняў...—інфармуе Ігнатка, сын Якуба Смыка, гаспадара настаўніцкае кватэры.

— От-жа, браткі мае, грошай у яго грошай, мне аж дзве грыўні...

— Да ідзі ты, падлінік панскі...—і хлапчука шлёпаюць па патыліцы.

— А ты не біся, татку скажу!

— Брысь, саплівы, штаны—глядзі—згубіш, матка плакаш будзе.

2

Іван Каваль прыладжваў барабан у крупадзёрні—зламаўся там шуруп нейкі—і бразгацелі шайбы, ды зрэдку дзынкаў малаток у спрытных руках кавальскіх, ды заходзіўся візгам рашпіль. Хведар Жаранкоў цягаў засопышыся мяшкі ў клець. Потым адпрог каня ад дышла, зняў хамут і пусціў каня ў хлеў. Усеўшыся на абрубак, старания змусоліў цыгарку і, пускаючы даўгія зацяжкі, салодка сплёўваў ды ўныпіўши позірк у зямлю прыглядаўся, як лопаліся ў жоўтай сліні дробныя пухіркі дыму. Адпачываў. Прыйемна адчуваў, як сохне пад сонцем узапрэлая спіна, як соладка ныноць лапаткі. Лагодна лашчыща вятрыска да твара, асвяжае яго. І ні аб чым не хочацца думаць. Прападзі яно ўсё пропадам, абы вот сонца ў спіну прыгравала-б. І Хвёдар зняў нават шапку, падставіўши сонцу ўпацелую лысіну, ад якой спускаліся кудзелістыя рудыя пасмы, спускаліся аж на лоб, хаваючы выцвілымя карыя очы. Толькі нос тырчиць шызаю слівінай, ды шчациніца руды параснік барады, вусоў, зжаўцелых ад табакі. Муліла нешта ў назе і Хвёдар разбарсаў лапашь, доўга пераціраў у руках анучы, разгладжваў на паланленым калене і доўга закручваў на нагу, здзымухваючы сцяблінкі саломы, луску мякінную.

— Нешта ты, пане-Хведар, не гаваркі сёня?

— А чаго ўжо мне, Іван Іванавіч, гаваркому быць... Дзе ўжо нам... Напетаешся на працы, дзе ўжо тут, да каб гэта гутаркамі займачца.

— Канешне, за працаю не нагутарышся. Але-ж усе мы працуем.

— Даіва што працуем, але розная праца бывае. Вунь Моталь калупае шылам, дзень пры дні калупае, ледзь бача ўжо, а што карысці з тae працы?—эдны хіба толькі дзеци, поўна хата гэтай затлумы. І Сяргей вун працуе, шчупакоў усё ловіць. Каб не давалі разнікі трывухоў бабе—з голаду даўно апух-бы. Альбо скажам Пэйсах Фарбэрэаў—круціць з сям'ёй лазу год круглы, самі на тую гужбу парабіліся, а трантамі трасуць, дзеци ходзяць у каросце. І Алтэр працуе, Французаў Алтэр... Як-жа... І ён-жа лазу круціць, на колькі тых плытоў круціць, ды ці мала чаго ён круціць... Дык-жа не паразінеш яго працу з Пэйсахавай альбо скажам з Шубавай... І Лейба, мой гаспадар, таксама працуе. Бач і крупадзёрка гудзе і сепаратар ёсць, ды і гроши, калі што, крамнікам дае, на процэнты дае. Да таго-ж і стараста ён яўрэйскі—і тутака нимала перападае. Вун Еўніха прышла, самавар прынесла бліскучы... То-ж, вядома, за сына клопат, што прыказчыкам у горадзе. Прыймё-жа хутка па-зачарговы. Ну, канешне, метрыкі там, сё-тое глядзі—і вызваліўся гады из два. Ен-та вызваліцца, а Пэйсахаў сын ідзі, бо Пэйсахаў сын лазу круціць, ён-жа цыбулю жарэ, рэдзьку жарэ, а не прымакі тыя. Вось і працуе Лейба... І стараста Хвядос працуе—у яго і ў клеці спорна і на душы нябось не чорна... І Мірон працуе—не падохлі ішчэ дзеци з голаду, дзякаваць богу... Працуем, каб на яго звод... Вот у вас, Іван Іванавіч, дык можна сказаць, паважаная праца, без ніякага кручэння—свой мазоль, але чысты мазоль, бо на гэтай да працы і мазгі трэба мець... Я вот, зламілася гэта там, дык чорт яго дабярэ, хіба даклаў-бы разуму, каб разабраць ды зноў скласці. Ды, прызнацца, і рады крыху, што яно гэта зламілася, хоць-бы сабе адпачнеш якую гадзіну. На ўсіх-жа не напрацуешся, няхай на іх звод.

— Гэта вы правільна, пане Хведар...

— А хіба-ж працу маю паважаюць, ці што? Працаваў я з нею у фальварку, дык вызывае ўпраўляючы і кажа: ідзі ты, хлопча, ідзі, ды каб і духам тваім тут не смуродзіла... Уга, добры хлопча на сорак пятym гадку... А за што? Хіба я ўжо вінаваты, што жарабё там засілілася неік за аброць, нагу зламіла... Потым вугаль паліў у Кляпчанішчы... А вот ужо другі тыдзень у Лейбы тут, на крупадзёры, ды і па ўсёй гаспадарцы.

— Кенска ўсё-ж, пане Хведар, што піць ты, таго... задужа-б, я сказаў, ласы...

— Што праўда, то праўда... Ёсь грэх... Але зноў-жа... Ну што-ж мне ў пятлю лезці ці што, калі-ж задужа ўжо часам сумна бывае... А тут і чалавека, я-б сказаў, каб гэта парадца ды пагаварыць вось так, як з вамі, дык-жа яго з агнём не напаткаеш. Хіба да пана пойдзеш, да кабаногі гэтага... Раней тут настаўнік быў, чалавек-жа такі абыходлівы... Дык-жа чима яго, паехаў дзесці, а мо' і павезлі яго кулысыці—жвенькамі-ж востады людзі... А цяпер прыслалі цукерніцу нейкую. Дык што-ж ты з ёй, хіба як з чалавекам пагамоніш? Ды яна на цябе і глядзець не хоча, знююлася вун з упраўляючым... Сапраўды-же мая жонка пра яе кажа, пра настаўніцу: гэта-ж не вучыцельши, а нейкая шалахцела-малахцела... Дзіва там, навучыць... Ну і жывем так, Іван Іванавіч, абы мадзелі крыху...

— А скажы ты мне, пане Хведар, што за ліха здарылася з табой мінулым тыднем. Білі цябе, каскуць, дужа блі... З чаго-б гэта?

— А няхай іх пярун забе да сасмаліць, дзіва што блі... На гэта яны здольны... Дык, гатова, кажаце, направілі ўжо... Да сцішны вы чалавек, Іван Іванавіч. І якую-б вам реч ні даў—кожная да парадку ў вас дойдзе. Залатыя рукі, не тое што ў мяне...

— Дык ты ўжо, пане Хведар, скажаш там Лейбу, што пачынка як след, усё прыгнаў, цяпер, брат, дзяры крупы.

— Дык яно-ж так...—і Хведар ідзе да мішкоў з просам, крэкучы ўзнімае адзін на спіну і засыпае ў коўш. Ідзе за канём, надзювае хамут і доўга, чартыхаючыся і павучаючы кания, прыпрагае яго да дышла.

— Ты вот ужо крыху пастой, адпачні яшчэ, а мы шасця-ронкі змажам, каб лягчэй яно шло...—і доўга марудна калупаецца ля прывода.

Іван Іванавіч, сабраўшы ў скрынку свой струмант і зірнуўшы на палапленую Хвёдараву спіну, ідзе на вуліцу і праз невялічкую местачковую плошчу ідзе да свае кузні, якая прытулілася ля рэчкі калія грэблі.

— І чалавек, можна сказаць, нішто чалавек, а вось глядзі... Няма ў яго сталай прычэпкі ў жыцці, соўдаецца з месца на месца як непрыкяяны і хоць-бы табе хто пашкадаваў яго трохі... Ды што там пашкадаваў... Слова таго ласкавага і то ніхто не кіне яму...—думае Іван Іванавіч, адпіраючы дзіравыя дзверцы свае чорнае закурданай кузні.

Сабіраліся часта ў Івана Іванавіча пакурыць, а то і проста так пасядзець, пагутарыць, навін якіх тых паслухаць, бо траплялася часамі газетка якая ў каваля, часта ён горад наведваў. Заходзіў звычайна Напрэй Казёл, Валодзька пастух—калі вольны ад працы. Заходзіў Аніс-шахцёр, заглядаў часам канавал Зміцер, да сія тыя з лазакрутаў, маладзейшыя каторыя.

Іван Іванавіч рабіў на вечарах у хаце ўсякую дробную работу: то карэц запаяць, то ключ зрабіць новы, паправіць замка. Усякую работу дзе не трэба ні накавальні, ні горна. Для паяння-ж ён прыладзіў нават невялікі горн, дзе прыладжана было старое калясо ад веласіпеда і да гэтага каляса прымайстравана адмысловая ручка. Калясо круціца, а па ім бляжыць раменны пасок, дык круціць у бляшаным барабане паддувальнае кола, якое і наганяе паветра ў горн. Крутнуў разы са два—паяльнік як след.

— Анжынер наш, адно слова,—кідае Валодзька-пастух, тримаючы ротам кавалачак наперы на цыгарку, бо руکі заняты развязванием капшука,—а ці змог-бы ты, Іван Іванавіч, ну, скажам, машину пабудаваць?

— Не... што вы, дзядзька Ўладымер.. Голымі рукамі машину не пабудуеш, на гэта завод патрэбны, анжынеры патрэбны, зноў-жа тэхнікі там...

— Дзіва што... быў я вот у нядзелью ў горадзе, дык там такую машину наставілі, што ўсю газу адмяніла. У кожнай гэтай хаце лямпкі такія адмыловыя, а да іх дрот. І гарыць, і як яшчэ гарыць...

— Я-ж таксама ў Кацярынаславе бачыў, калі ганялі плыты мы пазалетася. Дык там таксама па дроту,—дадае Напрэй Казёл.—Мусіць-жа ён дуплінаваты, дрот гэты. Ну і цячэ па ім што-небудз і гарыць у гэтих самых лямпках. Дзіва то, да ўсяго дадумзаюца людзі. Я 'шчэ маленьком быў, калі гэтыя самыя газавыя лямпкі з'явіліся. Тады 'шчэ з лушнікамі жылі мы, вісіць вот у кожнай хаце бойціла такое, на ўсю хату не павярнуцца... Колькі тae кудзелі пасмалілі дзяўчаты ад лушнікоў гэтих. А лямпак браць не хацелі: «чорт мо' выдумаў яе, а ты палі». Ну да і зноў-жа прамудрасць з гэтым паленнем, да і газу купляць трэба. А смялякі не куплённыя... Цяпер то яно, канешне, і смаліка часам цяжэй дастаць, чым газы той фунт. Да і свят-

лай яно з лямпай. Памятаю, як купіў поп лямпу, тады пачала і вёска купляць. А цяпер дык яно ўжо й не дзіва. І колыкі гэта лямпаў розных развялося. У школе вунь вісіць у класе, дык мусіць па хунту за вечар жарэ, газы гэтай. Каб скажам у хату, дык гаспадарку звяла-б усо. А цяпер, бач, па дроту. Найначай дуплінаваты...

— То, дзядзька Андрэй, не дуплінаваты, а звычайны дрот. І йдзе па ім элекрычнасць. Ну як-бы маланка тая. Канечне, яе і не ўгледзіш, элекрычнасці гэтай, але як дойдзе яна да танюткіх дроцікаў у лампе, дык дужа гэта яна іх напальвае. Яны і свецияца, таму і светло, і зыркае светло. Ды вот я пакажу вам элекрычнасць гэтую самую.

Іван Іванавіч дастае з шафы некалькі батарэек для кватэрных званкоў, якія папраўляе ён для фольварка. Прыйладжвае некалькі дроцікаў.

— Ну, а цяпер вазміце, дзядзька Напрэй, у рукі гэты дроцік.

— Ну што-ж, і вазьму...

— А цяпер дакраніцесь пальцам да гэтага дроціка.

— Ну што-ж і дакрануся...

Усе з цікавасцю пазіраюць на Напрэя, на яго лапушыстую бараду, бучныя вусы і густыя бровы, з-пад якіх выглядаюць цёплыя шэрыя вочы. Раптам Напрэй аж падскаквае злёгку, кінуўшы з рук дроцік.

— Каб-жа цябе нарад, дрот, а кусаецца,—аглядае з здіўленнем свой палец Напрэй.—Аж шчымішь.

Усе спрабуюць кусанне.

— Вот вам і элекрычнасць. Пусці яе ў лампачку спецыяльную, яно і свяціць будзе,—іван Іванавіч прыйладжвае малосенькую лампачку ад кішэннага фанарыка. Лампачка гарыць і ўсе здэлавана пераглядаюцца.

— Глядзі-ка ты...

— Дык вось, у горадзе там, заместа вось гэтых скрынічак невялікіх, машыны вялікія, яны і вырабляюць элекрычнасць, ды такой сілы, што дакраніця чалавек да дрота—адразу і заб'е, як маланкай. Але зачым-же дакранацца. І вось элекрычнасць цэлы горад асвятляе і нават машыны можа круціць, спецыяльныя цягнікі рушыць, уга, дзе толькі ні прыносіць яна карысці чалавеку.

— Бачыў ты! Да чаго чалавек не дадумаецца! І ўсё на патрэбу сабе, каб, значыцца, жыць лягчэй на гэтым свеце... Усякую

гэта машину сабе паставіў. Вун яшчэ на маёй памяці, дык хлеб ўсё на ветраках малолі. Хоць яно, канечне, і там не без розуму, усякае прыстройства там, але-ж звязчайнае прыстройства. Ішчэ, праўда, у пана валовік. Ну і ўсё. А цяпер вось у воласці паравы млын. І куды табе шпарчэй, чымся на ветраку. Ды й мука лепей. Ізноў-жа і ветру чакаць не трэба і ніякага табе клопату: ні махі табе не наламае, ні парусу не парве. Ізноў-жа аутамабіль... Вуи кляпнанскі пан, дык кажуць з-за ме-жаў прывёз машину сабе, аутамабіль. Сам сабе йдзе. Ні коняй табе, ні валоу—анічога. Ды яшчэ як ідае, аж саша гудзіць, колькі тых коняй адных папулзілася ды калеса наламалася.

— Каму, дзядзька Уладымер, аутамабіль, з кому конь калечаны,—устаўляе слова канавал Зміцер.—Яно то, канечне, добра пану у аутамабілі, а мужыку з канём смерць.

Рэдзенская бародка Змітрапа трасецца ад смеху і ўся яго галава з шэрым восненым тварам хуценька паварачваеца на доўгай шыі, шукаючы спачування сваёй думцы.

— Не кажы, браце... Канечне, пан пра сваю карысць клапотніца, не пра тваю-ж...

— Гэта правільна вы сказали, пане Уладымер,—гаворыць Іван Іванавіч, шуруючы наждачнай паперай дно карпа.—Паны вечна клапаціліся аб сваіх інтарэсах. Аб іх яны клапоцяцца і цяпер. Хоць-бы і машины сабе—ізноў-жа каму ад іх больш карысці, нашаму хіба брату? Уга... Вуи, мой брат у горадзе на заводзе працуе. Колькі іх там яшчэ працуе. А як сталі новыя машины ставіць, дык каторых з рабочых і на вуліцу выгналі, ды яшчэ колькі...

— Дык тут мусіць вайніца вінавата, Іван Іванавіч?

— Прычым тут вайніца? Вайніца сама сабой. А хіба вайніца карысць якую дае?

— Ну канечне, Іван Іванавіч, звіякай карысці. Вун у Кара-
вашкі ~~сын~~ звязриуся, ходзіць цяпер на двух мыліцах. Канечне, ніякае карысці тут акрамя шкоды. А колькі пабітых? Ізноў-жа, параненых? Ды не дабіцца цяпер ні да чаго, не дакупіцца, і дзе яно што і падзелася? Канечне, цяжка нашаму брату. Ды што, калі жердку якую плот залапіць, дык паспрабуй, сунься ў лес панскі, такую цану ўздулі, што хоць ты трымайся. А за папэс у лясу?

— Уга, хутка і зусім упраўляючы хоча ўсякі папас адмяніць, псуяць, кажа, задужа лес каровы,—перабівае Напрэя Уладымер.

— А арэнда пожняў?

— А шурка дроў?

— А паспрабуй якую дзесяціну на панскім прысекаць?

— Даіва што... Ходзіць вун па парку, як певень той галанскі, упраўляючы наш, луза адрасці—колькі-б тых свечак адных нарабіў-бы з гэтага сала паганага. Ды што-б яшчэ было, калі-б не ездзіў штогод сала спускаць на тывя цёплымі вады. Канечно, у вялікі яму клопат вайна!

— А дзе-ж, між іншым, пан падзеўся, каторы тод нямашака?

— Ды прыяжджалі вось некаторыя наши хлопцы—салдаты з Пецярбурга прыяжджалі. Дык казалі—у інтэндантах там дзесяці служыць, поўным генералам...

— Яно, канечно, не надпрашчыкам якім, вядома генералам...

— Ну што-ж, на тое, браце, вайна, яна нікога не міле, ні мужыка, ні пана. Канечно, пану вальготней, нашаму брату цяжкай. Але што-ж ты зродіш. Канечно, прыхадзіцца і цыпець. І як-жа без вайны. Сідзелі-б так, ну і прышлі-б немцы, і назабіралі-б усё. І цара свайго пасадзілі-б табе. І сказаў-бы, а ўні хрысціянне-мужычкі, а пакланідзеся майму богу. А калі што уклейў-бы бізунамі. От-ба...

— От-ба, от-ба...—перадражніе Уладымера Напрэй,— і гава ў цябе не гава, а часам торба...

— Ты гэтак чаму?

— А таму, што дурань ты бываеш задужа часам... У цябе сыны малыя, дык табе і вайна—столькі-то клопату... А ў мяне вот на вайне адзін, ды другому трэба рыхтавацца, ты-ж замест яго не пойдзеш. Дык табе і вайна патрэбна...

— Ды яна і мне ні к чаму... Але-ж як-жа так? Ну, скажам, не ваяваць... Ды што-ж з таго будзе? Ну, прыдзе немец, павы разае ўсіх...

— Дужа там павыразас...

— А табе ведаць? Вайна-ж, гэта не жартачкі, не свята прыстольнае...

— А калі не жартачкі, дык і ваяваць не трэба...

— Ен ізноў! Дык немец-жа прыдзе...

— А яхай яны таксама не ваююць... А ў немца хто? Тыя-ж самыя хрысціянне-мужыкі ды рабочыя, скажам... Працуюць-жа ў фольварку аўстрыйцы, крыху наламаліся гаварыць па насکі, дык і рассказваюць: і ў іх-жа і поле такое, і гароды, і ўсё...

адным словам, як у нас, хіба гаспадарку толькі лепш даглядаюць. Ды й сам-жа ты не раз мо' бачыў, як працуюць яны—дасціпныя хлопцы: і ў полі, і ў хляве, дзе ты яго і пастаў. І да дзяючата не зломкі—наскія хлопцы. Глядзі, Аніс, наладзяць яны табе канкурэнцыю.

— Кіньце ви, дзядзька, уздумалі...

— Дык аб чым-жа я... Вось збіуся крыху.. Ага, аб вайне Вось і выходзіць па майму розуму—зачым ваяваць, зачым калекаў рабіць, зачым гэта мне да аўстрыйскага мужыка біць. Няхай-бы вышаў наш цэр Мікалай, а исупраць яго Вільгельма, і няхай-бы там ваутузіліся, калі ўжо так укрыўдзілі адзін другога. Няхай-бы і дужаліся, там, што як. Які-бы перадужыў, таму і пабеда, ды й плата там якая, ці што. І не смертаубіўства табе, ні калек, анічога...

— Так, дзядзька Напрэй, добры план у вас. Лепш яно, канечнэ, па нашаму. Але хто-ж гэта паслухае... Няхай-бы сабе дужаліся. Няхай-бы галовы паскручвалі адно другому. Толькі-б непраменна нашаму Мікалаю не здужыць Вільгельма.

— Чаму-ж гэта так?

— Ды казалі людзі, бачылі цара ў Магілёве, дык дробныя жакуць, не дужа што-б з віду гэта, нехлямяжы зусім...

— Хто гэта табе дзейкаў?

— Да Мікіта з Плёсаў.

— Дужа ён бачыў цара там. Намылі добра жандары шыю яму, калі па дурасці ў цягнік царскі сесці хацеў. Дні тры пратымалі яшчэ. Ну й, кажа, з'ездзіў, дзесятаму закажу.

Разыходзіліся позіа. У хаце заставаліся звычайна яшчэ Пінська лазакрут ды закройшчык Мойша Гінт. Маўчалі колькі хвілін, унурывушыся ў нумар мясцовай губернскай газеты. Іван Іванавіч укладваў у шафу струмант.

— Дык, кажаце, кепскія справы, Іван Іванавіч?

— Не сказаў-бы, каб добрыя. Яно, вядома, як разумець. На фронце адступаюць. Начальства звярзэ. Народу штодзень трэба болей. Прзыў вот-вот павінен быць... А тут нядоймкі... А земства хоць-бы палец-а-палец стукнула, каб паклапаціца аб чым. Дык вось якія справы!... А ў вас як там?

— Ды яно цяжка, Іван Іванавіч... У лазакрутаў-же ў нас сабраліся самыя ўжо ётыя, што й зарабіць ніяк іначай не змогуць. Трымаюцца за работу, як сук за дрэва. А ў мястэчку дуж-ж

ужо сіяністы налягаюць. Так налягаюць, што ва ўсіх галовы ходарам.

— А вы насы і развесілі...

— Да мы не развесілі. Толькі цяжка, сапраўды цяжка. Пачні таварысьць—і не слухаюць...

— Даэ там... і слухаець не будуць, калі вы будзеце ў маўчанку гуляць. Хто ў іх там? Мэламэд гэты самы? Дык з яго-ж пясок сыплеца. Хіба вяць яшчэ Нохімаў, што з горада изяжджае? Ну з тым ужо трэба лічыцца. Але-ж хто ён такі? Лавашнік? Магазын гастронамічны, кажаце? Павінны вы гэта на зарубку ўзяць: хто кодла гэта самае арганізоўвае. Мэламэды, лавашнікі, усякія там багацей вашмы: Лейба крупадзёр, Алтэр... Ім то што..

— Дык-жа, Іван Іванавіч, і шаўцы там і ўсе вуя швачкі...

— Я і кажу... Павінны вы неяк ставіцца да ўсяго гэтага...

Спала мястечка. Чорныя прагаліны акон—падслепаватых, замурзаных—упіраліся невідушчым зрокам у сонны пыл сучішанай вуліцы. У цяжкай задуме драмалі стрэхі над пахіленымі хатамі—вот, вот упадуць, рассыпяцца, каб не гэтая чулая, старожкая цішыня летніе ночы. І калі пачнуць шарэць саламянія стрэхі ды купчастыя ліпы, ціха рыпнуть дзвёры ў Івана Івана віча і згасне ў вонкіх цмяны бліск кавалёвой лампы.

— Дума разышлася,—кажуць жартам сяляне. Другія клічуць банкетам.

— І ахвота яму газу паліць, то-ж позняя птаха.. А чалавек усё-ж сур'ёзны, з ім пагаварыць можна.

— Даіва што! Каваль...

4

Раніца выдалася пагодлівая, сонечная. У адчынене акно відаць быў парк з цэльымі шарэнгамі векавых ліп, да бліжэй да пансікіх пакояў туліліся кусты акаций, бэза, шматлікія клумбы. Там, дзе ліпы,—эмрочна, павявае халадком, вільгашцю зямлі, прэлым пахам гнілога дрэва. Бліжэй—светла, сонечна. Чувашь, як дэйнкаюць пчолы на клумбах, гудзіць авадзень—прыблудзіўся мусіць са двара, ад хлявоў. Ды што-хвіліны рыпіць журоў—падае ваду на вінакурню. Дарабляюць вось апошнюю бульбу, а тады бадай на ўсё лета стане бровар, рамонт сякі-такі правесці трэба будзе, трубы паправіць.

Мацвей Юльевіч ляжыць яшчэ колькі хвілів ва пасцелі і прыслухаецца, як тахкае на сцяне гадзінік, як шархаціць па шыбах акна белы матыль, шукаючы выйсця на вуліцу. Белыя крылі тварыца празрыстымі, ліночымі, непрыгожымі.

— І дурніца-ж не бача акна адчыненага.

І Мацвей Юльевіч, якому назадле гэтае лапаценні крылья ў, хутка ўзнімаецца з ложка, ідзе да акна, адчыняе яго.

— Ляці ты, дурань!

За дзвярмі чуваць шолах. То Ганна прыслухаецца, ці ўстаў паніч.

— Устаў-жа, устаў ужо...

— А я ўжо, панічок, прачакалася. Дзіва то, сонца дзе, а вы ўсё спіцё і спіцё, каторы ўжо раз самавар падагравала,—вядзе па дзвірима аднастайную сваю гутарку Ганна.

— Ну ладна, я забегаю вот асвяжыца ў купальню і неўзабыве буду.

Накінуўшы халат і ўсцягнуўшы чабаты, Мацвей Юльевіч, грехі кульгаючы,—адляжаў нагу крыху—ідзе праз парк да саду, за каторым працякае невялічкая і неглыбокая рэчка. У саду вільготна, на камашыне яшэ не высахлі бліскучыя кроні расы і яны рассыпаюцца висёлакамі пылам, калі зачапіць на гой за сцяблінку. Прыходзіцца ісці асцярожна, каб не замачыць ногі, каб не зачапіць роснія галінкі вішника, сліў, купчастага малініка і агрэста.

— Колькі разоў садоуніку казаў, каб зрабіў снежку добрую да купальні, але-ж упіраецца стары, нібы й не да яго казана.

І Мацвей Юльеніч, упраўляючы майткам, незадаволена моршчыца.

— То-ж, морда шляхешкі, укаб'е ў голаў што, хоць ты яму коліка тады на галаве цышы. «Сам наи яму казаў тое ды тое... і дзе гэта, каб у саду ды сцежкі і навошта... вось у парку другая справа... Ды й рабочых няма...»—Узяць бы вось да працуць добра.

Але-ж такі ужо светлы і сонечны дзень і такія бліскучыя лісці на яблынях, на ігрушах. І паветра—чиста табе малзко тое—што мімаволі расходзяцца маршчакі, напружваюцца ногі і рукі, аж хочацца падскочыць, набегчы з кім на выперадкі.

Рантам да слуха Мацвея Юльевіча далятае нейкае шамаценніе. У самым глухім кутку сада, які ўпіраецца ў рэчку, нехта цягае ў кучу старое галлё, што засталося тут пасля абрэзкі.

Але хто гэта загадаў так, хто наймаў, ды хто гэта цягае... Мацве́й Юльевіч, пераступаючы гнілых калужыны, асцярожна падыходзіць да самага паркана. Насустреч яму цягне чалавечка, кульгаючы, сухі адламаны калісці сук ігруши. Цягне аднай рукою, бо другая заткнута за паясок. Сук вялікі, шкрабе як бараць зямлю і чалавечка аж засопіся, аж высалавіў язык из правы бок і пне вось, нічога не зважаючы.

— Няйначай крывы з мястечка...

— Ты гэта што робіш тут?

Крывы выпускнае сук і стаіць на мейсцы, унурыйшы вочы ў чобат Мацвея Юльевіча ды мыляе вуснамі, нібы жуе саломіну. Калашыны штаноў вісяць на іх як на вешках, да таго-ж хударлявым ногі, пакрытыя бруднымі паразічнымі цыпкамі. Ледзь тримаючца штаны на ніцяным гузіку і свіштца праз падраныя лапікі каравае сухарэбрас цела. Крывы маўчыць, касавурыць вочы ў бок, на паркан, на речку і здароваю рукой перабірае матузкі паяска.

— Дык цябе я пытаю, ці што? Што робіш ты тут?

— Галлё вот цягаю ў кучу...

— Галлё цягаю, цягаю... Не навучаны яшчэ, як казаць трэба.

— Галлё вот, панок, цягаю. Складаю ў кучу, пойдзі потым будзем...

— То-та, галлё... А хто гэта цябе ў сад пусціў, галлё загадаў цягаць?

— Да гэта, панок, садоунік загадаў, бацька, бачыце, прасіў яго, каб гэта...

— Годзі, годзі, дужа мне цікава тут, што там твой бацька прасіў. Адразу-ж айда з саду, каб і паху твайго я не чую. Ну, жыва мне, варушыся... Адразу-ж... Ды не праз сад, айда праз паркан. Ды глядзі, каб я цябе зноў калі тут не ўбачыў...

Яўхім зачыкільгаў да паркана. Ступіць здаровай нагой, за ёй асцярожна падцягвае крывую, нібы намацвае след і тады выпінаецца высока—наўзоренъ з галавой—правае плячо, а само тулава рэзка крыўіцца ў бок ды матляеща пустое крэсла штаноў.

— Парадак!!!.. І дзе толькі не назбірае, моду ўзяў, усякае барахло наймае. Не фольварк, а прытулак жабрацкі. І навошта наймаць, калі аўstryякаў прыслалі...

Мацве́й Юльевіч распіранаецца, лашчыць рукою выпішчанае прунжыльства цела і стаішы на дашчаным прыступкі, кі-

даецца ўніз у ваду, узняўшы цэлы фантан пырскаў. Ён доўга пляешчыца ў купальні, пад якую спецыяльна расчышчалі і паглыблі дно рэчкі, пасыпаўшы яго пяском і жарствой. Мацвей Юльевіч доўга цялёнкаеца ў вадзе і крышачку замарыўшыся вылазіць на бераг. Да хаты ідзе не праз сад, а сцежачкай калі паркана да хлявоў, да новага сруба, які ставяць плотнікі пад будучую сыроварню, што будуецца па даговоранасці з рэб Нохімам.

— З галавой чалавек,—думае пра Нохіма Мацвей Юльевіч,— не то што другія якія арандацелі.

Ля сруба прыемна пахне хвойй, спіртным пахам свежага дуба, ды потнымі плотнікамі.

— Ну, як у вас?

— Да дзякаваць богу, паніч, трэці вянок сёnnі паклалі, не шкодзіла-б і магарычу з вас да нядзелі, адпусцілі-б паўядра якога з вінакурні...

— З магарычом кожны дурань зробіць, а вы без магарыча пастарайтесь... Ды й хіба з мяне магарыч? Трэбуце ад Нохіма.

— Ды мы, паніч...

— Ну, ну, без дурыкаў там... лодыры...—абрывае Мацвей Юльевіч і ідзе да пакояў.

— Сур'ёзны паніч,—абзываеца адзін з плотнікаў.

— А што яму... Што ён з табой дзяцей хрысціў, каб гэта разгаворы з табой разгаварваць...

— Эх, у пысу-б яму... Ло-о-дыры... Узяў-бы да ў пысу, у пысу...—гаворыць Лявончык Сапун і вочы ў яго пабліскваюць незнаёмымі агечыкамі.

— Дзівак ты, чалавечка, мала на свеце пажыў, дзе ты з ім пацягаешся...

А хлопцы смяюцца, заліваюцца рогатам.

— Чаго вам смешна, дурныя?—пытае чамусці Лявончык Сапун.

— Як гэта чаму? І чаго ты?

— Ат пагавары з вами...

І прыкрае маўчанне апаноўвае срубам. Толькі шархаюць пілы ды шухаюць гэблі па дошках хваёвых, да перастукваюцца сякеры на рыштаванні.

— Дзівак Лявон, вот-жа хлапец незразумелы...—думаюць некоторыя плотнікі і пільшчыкі, прыжмуруваючы вочы ад пахучай тырсы,— не такі вот, як усе... чаво ён сярдзе...

Ганна ўносіць самавар. І здаецца, не ў руках яна трymае самавар, а нясе яго трymаючи жыватом—да таго-ж разиесло кабеціну.

— Чэ-э-рава...—кідае позірк Мацвей Юльевіч.—Каторае гэта?

— Пра што гэта вы, панічок?

— Да вот-жа...—кідае гэстам на пярэднік.

— Ды што вы, панічок,—засаромілася кабета.—Вялікі то вам інтарэс. Чацвертас ўсяго...

— Ад каго?

— Гм... Бог даў...

— Ну ё бог у цябе. Чаго гэта мне не дae?

— А вот жаніліся-б, і вам-бы бог даў. Колькі-ж тых паненак прыгожых у воласці.

— А ты вот і без мужыка...

— А столькі клопату... Дужа там... Каб біў яшчэ часам...

— А грэх?

— Дужа там грэх... Вот да споведзі калі пайду, дык і зіме поп грахі ўсе... столькі там і грахоў тых... А гэта... Бяды столькі. Вун гадующа ўсе...

— Дык ад каго ўсё-ж ткі?

— Не... гэтага ўжо, паніч, не скажу, хоць вы мяне тут рэжце—паласуйце... Толькі на духу хіба, а то ие... баракі божка...

— Вялікі мне клонат. Нясі вот пад'есці.

— Зараз, панічок, зараз...

Паснедаўшы Мацвей Юльевіч пашоў у кантору. Там ужо даўно сядзелі, чакаючи яго, мужычкі з мястечка ды ляснік Сідар, які правяраў нейкія рахункі з прышчакаватым курносым канторшчыкам. Канторшчык штохвіліны вымаў з кішэні гадзінік і пазіраў на яго, кідаючи паважныя позіркі на сяляні. Відаць, ён толькі-толькі купіў гэтую штуковіну і гонару яго не было канца.

— Вот выхваляеца байбус. Бач мурло выгадаваў на харчах панскіх, хоць ты шчанят на ім бей,—думаў Напрэй Казёл.

Тут былі яшчэ стараста Хвядос, Якаў Смык, Лявон Ражок ды Іван Цыбала, які, седзячы, увесь час мяў у руках сваю парыжэлую шапку і каторы ўжо раз запытваў у суседзяў:

— Дзівіся, браце, трэці год усяго як прыдбаў я на Антонія шапку, а паціруха ўжо сыплечца з нутра. Не вата, а вот проста паціруха тая. Гэ чаго-б гэта?

— А ты пацасі яшчэ з год, дык яна ў цябе мо'й паленшае, не так сынацца будзе...

Калі прышоў Мацвеі Юльевіч, усе ўсталі і чынна, маўкліва павіталіся. І толькі тады ўжо Напрэй Казёл, як больш гаваркі мужчына, прыступіў да справы.

— Дык дзень вам добры ў хату, паніч!

— Даюнёк то добры, а якія справы ў вас?

— Ды што справы... Справа, яна, паніч, у лес не ўцячэ, дзе мна дзенешаш... А вось з пожнямі дык справы кепскія. Бачыце, вобчаства паслала нас, каб гэта прасіць вас напрамілуй бог на коні канцавых лужкоў. Трава там, че сказаць каб добрая, асака, бабоўнік там перакідаецца, ды й расцярабы багата, але ўсё-ж над бокам—ні парома табе, ні стоража каб асонаага, самая для нас выгодная лужкі. А вы ўсёроўна арандуеце іх штогод. Дык ці не здалі-б мы нам іх з часці.

Мацвеі Юльевіч калупае ў зубох і па яго нерухомаму, нічога не выляўляючаму твару не разбяруць мужыкі, ці то будзе толькі які з перамоў ці не.

— Вот што я вам скажу: з часці мне даваць у гэтым годзе вязручна. Калі што, дык прыдзеца самім убіраць—пакосіць аўстрыцы. А калі хочаце, дык вот можаце браць па пятнаццаць рублёў дзесяціну... Крайняя мэя цанс...

— Уга... куды вы гэта, панічок, хапілі. Ну сказаі-б яшчэ рублёў па дзесяці, дванаццаць... Куды-б яшчэ ні шло... А то жартачкі—пятнаццаць рублёў...

— Як сабе хочаце... Не возьмече вы, дык возьмуць другія, трама ў гэтым годзе не дужа каб урадзіцца.

— Дык пад бокам-жа, паніч. Вот-жя проста і пачынаюцца лужкі за мястэчкам, за вялікай канзвай... Самая для нас найлепшая справа...

— А калі найлепшая, дык плаціце грошы...

— Дык вы гэта крайняе, паніч?

— Вядома, не таргавацца-ж мне з вами.

— Дык выходзіць, што нам з вами купцамі не быць?

— Выходзіць.

— Дык пойдам, хлопцы. Такую ласку, дык мы паўсюды знайдзем. Вун, кляпчанскі пан, дык па дванаццаць рублёў колькі ты хочаш. Ды сена тое не сена—мурог адзін...

— Што-ж, пашукайце.

— Дык бывайце здаровы.

Напрэй Казёл, за ім Якаў Смык ды Лявон Райкоў выходзяць з канторы.

— А стараста дзе-ж?

— Ды там-жа яшчэ з Цыбалам засталіся.

— Чаго?

— Ды ці мала па якіх справах. Айда, нагоняць.

Стараста сядзіць яшчэ ў канторы. Іван Цыбал мненца, перамінаецца з нагі на нагу.

— Дык пятнаццаць, кажаце, паніч?

— Вы-ж чулі.

— Яно, вядома, мы чулі... А ці не магчыма-ж часам усё-ж крышачку танией.

— Калі-б грашмі, можна было-б і танией, рублёў-бы на трынаццаць...

Цыбал доўга нешта мяркуе, пералічае на пальцах і ўрэшце матнушы галавой Хвядосу—трэба ўзяць—да ўпраўляючага.

— Дык от, паніч, вы ўжо нам з Хвядосам, з старастам, заарандуйце колькі там, ну от дзесяцін з трыццаць лужкоў.

— Арандуйце сабе. Задатак толькі...

— Ды гэта мы могам.

— Ну ё ладна, а канторшчык вось аформіць усё.

— Дык дай-жа божа ў час добры.

Пакуль пішацца дагавор, Іван Цыбала доўга поркаецца ў сябе за пазухай і, адварнуўшыся ў куток, выцягвае сваю сырэцовую шабету. Даставшы пачак пяцірублёвак, доўга пералічвае іх, перакладаючы кожную паперку паасобна. Крэдыткі туга паддаюцца тоўстым, нібы застыглым, пальцам, і пакуль Іван налічвае сотню рублёў, аж пот працінае яго лысіну.

— Дык от, кум Хвядос, я сотню і ты сотню, і будзем мы з табой апасля ў барышах. Сена яно, уга, ходкае будзе ў гэтым годзе.

— Дай-жа божа...

Аўстрыйцы касілі, грэблі сена, сушылі, складвалі ў стагі. Не малі толькі патрапіць з усімі, з мужыкамі, каб копы такія-ж самыя складваць. Выходзілі ў іх трохі іншыя. Але столькі і той бяды. Жылі аўстрыйцы ў панскім гумне, а зімой перабіраліся ў фольварковую лазню. Быў тут стражнік рагей прысланы з воласці, жыў пры аўстрыйцах, а цяпер ужо катормы месяц жылі чын без усякіх варты. Раней людзей крыху дзічыліся, а цяпер хонць-бы што, вун на нядзелях на мястечка ходзяць, зубы сканды з дзеячтамі, з маладайцамі. Па нядзелях такую музыку наладжвалі, што збягаліся ўсе дзеячты, каб падзівіцца па аўстрыйскае ігрышча. Скрыпак з пару аднекуль дасталі, бубен. Дзікія-ж скія-такія прыглады. Возьмуть кій звычайны і на яго струны нацягнуць, ды прыб'юць бляшанкі колькі з-пад кансерваў, ды наверх кружалак бляшаных, ды як пачнуць гэта ў таход бубну ды скрыпкам смыкам драўляным з зарубінамі пацягваць. Такія вальцы адкалвалі, што толькі трымайся. Нават дзвівок вучылі скакаць па іхнаму. Але, канечніе, скокі, яны паўсюды адволькавыя, не цяжка навучыцца ў іх. Часам які Ганну пад бокі падхопіць і ну кружыць і ну наварацваць пад скрыпку. Сапе Ганна, крэкча, з рук выбіваеща.

— Ідзі ты, паганы. Дзе мне ўжо, ёмашніка захацеў ці што?

Ёмашнік ёмашнікам і «аўстрыйцу паганы», але зірнуць аўстрыйцы на жывот Ганны, самому старэйшаму аўстрыйцу, чорнапусаму Язэпу, падміргваюць: «твой тут клопат быу». Паважная той вусы падкручвае і як кот аглядае сябе: «бывае, маўляў, чаго з нашым братам не здарaeцца, лад смерці да ад жанчыны не адкараскаешся»!

Хвацкі народ, вясёлы.

Ганна есці ім варыла. І калі наварыць, пасылала большашкую свою дачку Наставчу ў гумно ці ў сад, ці на поле часам— калі якая работа там.

— Ідзі ужо, заві Аўстрыйю.

Аўстрыйя шумела, гармідарыла, пашчела над Ганнінай заціркай. Шумныя выходзілі з-за стала, нянчыліся з Ганнінымі дзяцьцемі, рабілі ім забаўкі розныя, цацкі выразалі з дрэва.

— Шанцуе табе, Ганна,—кідалі часамі фальваркаўскія найміткі, што кароў даілі.

— А што?

— Удача-ж у цябе: то ніводнага бацькі дзесям сваім не пры-
блала, і адразу вун колькі, цэлая купа.

— Уга... Уга... А што мне рабіць, мужчынкі, можна сказаць,
вішто сабе. Хіба шкода мне, нахай і з дзесямі забаўляюцца...
Панчошкі вун падарылі малому..

— Панчошкі? Дзіва то... панчошкі...

— От-жа ўзялі і падарылі....

Часам аўстрыякі пелі пасля палудню. Альбо вечарам пасля
працы. Садзіліся дзе-небудзь на бярвенні ці на гумнішчы. Звы-
чайна пачынаў чарнявенькі Янусь, а за ім падхватилі ўсе. Песня
расла, шырылася, узімалася вышэй і вышэй, над гумном, над
садам, над цёмаю сажалкай, над калодзежнымі журавамі. По-
тым песня спадала, паволі, спаквала, як-бы той жаўранак у полі,
як белы туман раніцой у лагчыне, раніцой над Дніпром сіня-
вокім. Ападае туман, шархацияць асакою хвалі, ліжучы прыбя-
рэжным жаір і пяшчаным атмелінам.

Слухаюць бабы песні тыя, падапруць далонямі шурпатымі
шчокі маршчатыя, насамі нехачі хліп да хліп, а другая і вытре
рогам кусткі вока, другое.

— Сумныя песні. Нібы і не наскія слова, не разбярэш, аб
чым яны співаюць там... А песня даходзіць, адчувае нутро
яе... Аб радзіме хіба співаюць, аб бацькаўшчыне, аб матках
сваіх, аб нявестах...

— Дзіва што аб матках... Ці ведае катара, што син на чу-
жыне, ці жыў, ці здароў, ці бывае ён сыты...

— Дзіва што, ці бывае ён сыты...

— І як абути, адзеты, як дагледжаны....

— Дзіва што, як дагледжаны...

— І маткі ў іх нябось, плачущы небаракі па іх, па сынах,
так-же нябось як і мы па сваіх...

— Дзіва што, плачущы...

Сумныя песні, цягучыя.

Вельмі іх паважае—і песні і аўстрыякаў—садоўнік Французъ
Карлавіч. Стары ўжо, рукі трасуцца часам, калі захвалюеца,
недабачыць ужо крыху. А песні любіць. Любіць і паводзіны
чалавечыя.

— Бачыш ты іх, у няволі жывуць, у вялікай, сказаў-бы, ня-
волі, а дзе ты іх бачыў, каб днём святошным вышаў-бы каторы
да не паголены. Чыстату народ любіць, парадак. Па-польску
сябе народ трymае. Вот у нас, у Польшчы, не то што ў вас,—

расказвае звычайна Францусь аб'ездчыку альбо парабку Мірону:—няма таго бруду, нечысці тася няма, што па хатах у вас. І народ чысцей ходзіць, і з'есць смачней. Ну вот, да слова ка-жучы, жывеш ты, Міронка, а што ты бачыш ці бачыў на свеце. І кругом цябе незадачы і беднасць, пінжак у цябе і ўлетку і ўзімку аднаго колера. І сны у цябе крываы...

— Характар у мене задужа ціхі, пане Францусь...

— Прячым тут характар?

— Не гаварыце... І крыйдзяць мяне часам і абманваюць калі-ні калі. А я сабе маўчу, не могу тады слова сказаць, каб гэта да супронь крыйдзіцеля. Ніхай ужо мэй пярайдзе, думзю... Ціхі характар, пакладлівы...

— Гэта дармо... Дык от я й кажу, што зусім іначай у нас.

— І бедных нямашака?

— Пры чым бедных. Есць яны, колькі хочаць, а цяпер мо'й болей, бо чуў-жа ты пра вайну, увесь край здратавалі наш, знарадамі пазрылі. Але не ў гэтых справа. Культурней людзі жывуць у нас, вось аб чым я гавару. І ведаеш, дужа-б мне хадзелася набыць там ізноў. А не быў я там гадоў мо' з двацца-так, бо не ўжыўся дома да я не было ўжыщца на чым, былі мы беззямельнымі, дык паехаў тады шукаць заработкаў. А жылі мы тады пад Сувалкамі.

— Бай цяпер, кажуць, ідуць там...

— Ото-ж... ідуць...

Часта расчулены песнямі аўстрыйскімі, шоў Францусь Карла-іч за рэчку, дзе на водшыбе ля дарогі стаяў стary касцёл за-чынены—служылі тут хіба толькі на Антонія. І сеўши на пры-дарожны камень, даставаў табакерку з кішэні, дрыжачай рукой браў шчапотку табакі, доўга прыцяляўся да носа і сядзеў не-рухомы, унурывшы позірк у вікавечныя ліпы на цвінтары кас-цёла, у стральчатыя змрочныя вокны, на пахілены крыж

Думаў аб старасці, аб маладосці, аб далёкай бацькаўшчыне. Якая за даўгія гады пакрылася ўжо нейкім шызым змрокам і з гэтага змрока выступалі, яскрава выпукляліся ў памяці пахі-леныя, замшэлымі крыжы на дарогах да статуя святога Езуса на канцы раднога мястечка. Ды балочыя крыўды, якія не вы-труціць час.

Думалі і марылі аб радзіме, аб бацькаўшчыне і аўстрыйцы.

Звалі яна.

Заклікала радзіма, дакранала кволымі струнамі да сардэц, і нылі сэрцы, нылі, хваливаліся, шчыміла іх болем салодкім. Каб ўсікі свае пабачыць, гарады свае, свае стэпы. Каб пабачыць мятак сваіх, сяцёр і каханак, цёплай слязой абмачыць сівия бацькавыя валасы, каб сынлася сляза са слязой і нарадзілася-б таручая радасць сустрэчы.

Звала бацькаўшчына.

І заклікі яе гінулі ў рэках вайны.

Вайна!

Нічога не зробіш.

Вайна мае свае законы.

Вот скончыцца, тады мо' й на бацькаўшчыну. Тады мо' й дарога вольная...

7

У кухні было брудна, засмечана.

Ля печы на развесанных вяроўках прасушвала пападдзя розныя рыzmanы—цэлую раніцу завіхалася ля начовак, мыла, перасцірала, перапалосквала, колькі вады тae паразлівала. Каб-жя на дварэ, дык не-ж, пнецца ў хату, ды яшчэ вады прынясі ёй, прынісі цэлы цэбар.

Андрэй сядзеў ля стала, цягаў з чыгуна нялупленую бульбу, ачышчаў яе ад шалуптн—ліпучых, каб на іх ліха, тэк і ліпнуць да рукі. Мачаў у соль—насыпаў на ўскрайчыку стала—і пазіраючы то ў вакно, то на хударлявую пападдзю, еў і ўсміхаўся самому себе пад нос. Усмешка працінала, здаецца, і широкі сківіцы, і чырвоныя прышчакаватыя шчокі, і маленькія з дуравіымі агенчыкамі вочы, канапаты нос і віхор рыжых валос над пакатым ілбом.

— Ты можа-б тым часам кілага малака з'еў?—гнусавіць лападдзя ад печы.

— Не хочу...—а пра сябе: «Матушка называецца... караўкі збірае...».

Ведаў Андрэй, што ёсьць у яе і добрая адзежына і добры абутак, ды ляжыць гэта ўсё пахаванае па скрынях ды кублах. А сама вось носіць увесь час пазіоскі ды смяяшыць людзей ня-людскімі ўбёрамі. Адны смяяцца, другія шкадуюць.

— Што вы хочаце ад яе, калі без клёpkі аднай у галаве ў яе...

Нават сама нападзя адчувала мабыць часам кпіны, адчуваля насмешлівы позірк іншай Андрэявых і гаварыла часам:

— Ты вот, Андрэйка, не глядзі што я ў атолках... Канечне, дзе гэты жарабец—і тут ля ківала ў бок бацюшковых пакояў—дзе ён справіць, што ці набудзе табе. Яму адзін клопат—выліць ды закусіць, а нап'енца—тады і з бабамі пагуляць... Ізоў-жа, син у мене, у далёкім, далёкім горадзе... Каму-ж яно ўсё засташца, калі не яму... Вось і збіраю... І яечка туды і маселца там якое і сырок—ну й прадаю. Збіраю ўсё... Ты вот ужо, Андрэйка, калі едзеши куды з ім, дык глядзі, каб не піў ён задужка... Ізоў-жа, калі нап'енца ўжо, дык глядзі, каб гроши не пакінчыглі ў яго... Ты тады вазмі ў яго ды мне аддай на скову...

— Ну як-же, дужа мне трэба па кішэнях бацюшкіных лазіць, ішчэ каб за злодзія палічыў.

— Дык і ты, Андрэйка, з ім разам. Ну што-ж, бог з вамі, бог вам судзя...

Нападзя соўдалася па кухні, шамкала нешта старэчым бяз-аубым ротам, перастаўляла павышчарбленыя гладышы на палінах, хадзіла ў лядоўню, з лядоўні ў стопку, доўга і марудна вымала смятану з гладышоў, а знятая гладышы ставіла ў печ адзапіць творог. Ставіла ў печ і апасліва пазірала на Андрэй віхор.

— Дык ты, Андрэйка, хіба ужо кіслага...

— Не, не хочу...

— Дык ты ўжо можа на поле паедзеш?

— А чаго мне цяпер на поле? На пожні хіба...

— Дык мо³ на пожні?

— Нет... і на пожні не паеду...

Нападзя яшчэ больш хвалявалася і старалася не пакідаць кухні. А калі ўжо й трэба было выйсці куды, брала карабок запалак, вымала заслонак з печы і, старанна пералічыўши гладышы, вымала столькі-ж запалак і падгледзеўши, калі не пазірае ў яе бок Андрэй, лажыла іх на прымурак. У самой ужо аслабла памяць—забудзенца, колькі тых гладышоў пастаўлена ў печ. І калі выходзіла на двор, у хлеў, каб дагледзіць курэй там ці каровы, прабіраўся ўкрадкі поп на кухню і зірнуўши ў акно торапка завіхаўся ля печы.

— Андрэй, Андрэй... Хутчэй... Бяры той самы большы... Цягні, цягні яго... Ды хуценька, ідзе ўжо чамярыца мая... Да не забудзіся-ж запалку ўзяць, а то не абярэшся звяягі... з'ясі ты

тут з ёй, з пападзей маёй—усё што на вока ёй мі патрапіць—як згрыбчыць, толькі тады і пабачыў...

— Добрая і з цябе цаца...—думаў Андрэй.

Поп і пападзя жылі кожны паасобку. Кожны цягнуў у свой катух і кожны стараўся перахітрыць другога. Прыведзе селянін які, хрысціць прывязуць, прынясуць кумы пляшку гарэлкі ці сала кавалак папу і толькі зазываецца поп, як паехалі прымакі ў пападзёвы скрыні. Добра яшчэ, што сяляне ведалі пра матушкін «характар» і калі была якая патрэба, абыходзілі не і перадавалі ўсё папу неўзаметкі, украдкі.

— Дык з чым-же вы, дзеткі?—пытае сустрэўшыся і трасучы падбародкам пападзя.

— А гэта мы так, не па справе...

І часта ўзнікалі вялікія бойкі паміж бацюшкай і яго палаўнай. Звычайна пачыналася з-за яек. Засцігала пападзя бацюшку на месцы злачынства — шукаў той яйцам па гнёздах, альбо абследваў яе сакрэтныя сковы ў хляве.

— Душагубец ты, зладзей...

— Цыц ты, памяло, людзей пасаромся!

— А няхай бачаць, які поп у іх, жонку і туго голадам морыць.

— Каб табе ўжо спухнуць, чэрава... Заморыш цябе, як-же... Многа-б я даў...

— Хрыстапрадавец, аддай яйкі, вот скажу благачыннаму,— кричала на ўвесь двор пападзя і наступала з кіем на бацю, які, тримаючы ў абодвух руках яечкі, асцярожна агтунаў задам да кухні, стараючыся поле змагання перанесці ў пакой, тадалей ад людскога вока. Але часам гэтая стратэгія не ўдавалася. Спятыкаўся поп і ляцеў потырч, забруджаючы яечкамі валахатыя руکі і твар.

— Ага, аб'еўся гад, то-та, напіўся мас крыві, напіўся...

Спрэчкі з пападзёй даводзілі часам пана да шалу—дзіка ганяў ён тады па двару матушкіных курэй, каб спаймаць, адпомсціць.

— Вот, паадрываю галовы, будзеш ведаць, як прадаваць на сіць яйкі...

Тады бегла пападзя на вуліцу, мытляліся на галаве абрыйкі хустак да мігусіліся як тыя два мышыныя хвосцікі, недагрызкі-касічкі на патыліцы.

— Ратуйце, людзі божыя, забівае...

Гэта была крайняя мера. Поп баяўся ўсё-ж ткі людзей, баяўся сораму, адразу кідаў поле бойкі і хаваўся ў пакоі.

Андрэй звычайна безуважліва слухаў і назіраў усе гэтых баталій, трymаўся строгага нейтралітэта ды не забываўся тым часам цягачь творог, па скромнасці не абыходзячы сваёй увагай і смятаны.

Часам шкадавалі людзі:

— Як-же гэта, Андрэйка, жывеш ты... Гэта-ж скиара, мусінь, і скарыначкі табе не дасць.

— Не дае, ліха на яе...

— Як-же ты жывеш?

— А вот і жыву...—і толькі нос блішчэй, як той гладыш палінны.

Поп-жа на людзях быў «нішто сабе поп», як казалі старыя. «Строг вот задужа, ды з капейкай гэта, ужо што сарве, дык сарве, са дна дастане...» «Толькі да віна крыху тae, ды вот да баб крыху slab, значына, да іхнага полу. А так нішто поп, цярпець можна, і галоўнае, таласіна... Пявун, можна сказаць, дзе ты другога такога знайдзеш...» У папа была буйная гаспадарка, поўним заўсёды засекі хлеба. Хлеб вазіў прадаваць Андрэй. Грэшы поп хаваў у банку і доўгімі вечарамі ўсё думаў аб тым, куды-б лепш прыкладзі свае капіталы.

— Не дурна-б і млынок згораць... нафтавы... і мейсца нішто на глянінішчы, якраз і дарогі тут...

Думаў і выпісваў розныя прэйскуранты машын, усё аблюбоўваў сістэму. Ды з Лаўрэнам раіўся часам, а колькі вот сруб злаўжыць каштавала-б.

— Пунно хіба думаене ў полі ставіць?

— Ды я так цябe пытаю... Якая там пуння...

А сустрэўшы Івана Іванавіча, прасіў яго распытаць у горадзе, начым ціпер нафта.

— На што гэта вам?

— Цікаўлюся...

Такі быў поп. Каб сварыца з парабкам Андрэям, дык асаблівых сварак не было, бо трохі апасаўся яго—задужа ўжо добра ведаў Андрэй усю хатнюю натуру папа, яго прыгоды з выжыўшю з разуму пападдзёй. Толькі заўсёды патрабаваў ад Андрэя дакладнага разрахунка за прададзенае жыта, за сена і патрабаваў усё да капейкі.

— Табе, браце, на ласуці альбо там яшчэ на якое глупства, на дзяўчат, а ў мяне гаспадарка, кожная капейка сваю дзірку мае...

Ды ў асаблівых выпадках, калі продаж была буйная, тады разам з Андрэем пасылаў і царкоўнага старасту Лаўрэна.

— Ты вот стары чалавек, тваё вока вяришчае, дык глядзі ўжо там...

... Ужо Андрэй сабіраўся пайсці ў гумно, як бацюшка паклікаў:

— Запрагай там каня, ды ўзлажы хіба муکі мяшкі са два, прасілі мазнашкі прадаць ім. Ды й трэба пабыць там, у капліцы, хутка-ж прыстол, няхай-жа рыхтуюца.

— Ды ўжо-ж, запрагу...

8

— Э чым, яўрэй, прышоў?

— А з чым можа прыйсці яўрэй да свайго чалавека? І з раздасцю, канечне, прыдзе. Прыдзе, канечне, і з горам. З крыўдлю прыдзе.

— А якое, скажам, у яўрэя гора?

— Ох, не кажыце, пане Лейба. Ярмарка не чакае таго, ці гатовы да яе Арон, ці гатовы да яе Хаім, ці гатовы да яе Мотэль-шавец... Якая ярмарцы да ўсяго гэтага справа? Ну, хіба не празду кажу, пане Лейба? Вот-жа вы разумны чалавек у нас у мястэчку...

Пане Лейба задаволена пацірае рукі і робіць праходку ад дзвярэй і да саме канапкі, ад канапкі да дзвярэй. Абмінае буфет. У ім бліскучыя люстэркі і відаць у іх багата талерак, блюдаў, розных прыгожых і рознакаляровых келіхаў. Унізе стаіць як туз самавар, паліскае бліскучы паднос і на ім паблісквае цень Лейбы Давідавіча. А џаверсе батарэя падсвечнікаў, так нацёртыя, што ззяюць як срэбныя.

— За грашмі, мусіць, прыйшоў, канечна за грашмі...—думае Лейба Давідавіч,— што-ж, прыдзеца даць чалавеку, падтрымаць яўрэя...

— ...І разумныя, можна сказаць, дзеці ў вас, ну, вылітая бацькі...

— Ніхто як бог, пане Мотэль...

— Яно, каменне... Але які пекар, такі і абаранкі, як кажа Роха... Дык вот, пане Лейба, ярмарка на юсе, а выцяжак тых—дзе ты іх бачыў, яно і не дакупішся, ды й, прызнацца вам, і купіла таго прыступіла... Тут вот напытаў я партыю, дык дзе-ж ты без задатка. Трэба вот рублёў з паўсотні. Дык я й падумаш сабе: а чаму мне не зайсці да пана Лейбы, а хіба ўжо пане Лейба настолькі чорсты чалавек, каб гэта не дэць руکі беднаму яўрэю, не вынігнуць яго з ямы...

— Гм... Гэта ви правільна, пане Мотэль... Яўрэй заўсёды напінен дапамагчы яўрэю. А вы можа тым часам пыталі Алтэра?

— Алтэра? Француза Алтэра? Гэта-ж ужо такі багач, такі багач, што да яго страшна і падыходзішь, тэта-ж такая шышка. Гэта-ж, уга, камерсанкт... Дзе там ужо, калі ў яго галаве розныя там лайбы-шалайбы, шуркі-ды-муркі... Дзе там ён будзе з табой гаварыць, калі галава затлумлена рознымі вет-жа такімі важнешкімі справамі.

— Т-а-ак... Алтэр—разумная галава. Ен бача, дзе што ляжыць.

— Дай божа кожнаму... дай божа і вам, пане Лейба!

— Дык вы можа скажаце, колькі вам трэба грошай і на колькі яно гэта вам месацаў?

— Я буду ў вас прасіць усяго з паўсотні рублёў... і я буду ў вас прасіць усяго на які месяц, на паўтары... і я буду прасіць у вас, каб гэта вы далі які ды найменшы процент...

— Ох, пане Мотэль, пане Мотэль! Каб гэта ўсім да меншыя, што-б тады было на свеше? і ці быў-бы тады ў мястечку Лейба, і ці была-б тады ў Лейбы крупадзёрка? і хто-б дапамог тады беднаму яўрэю? Што вы думаеце? А процент? Процент — ён заўсёды видочны. Даецца якіх пяць рублёў за месяц ці за паўтары... Дужа трэба мне лічыцца са сваім чалавекам!

Мотэль уцінае голаў у плечы. і мулка яму робіцца чагосыні ў каўчыры. Патрэбны вицяжкі, да зарэзу патрэбны.

— Дык вот бірыце сабе на здаровейка сорак пяць рублёў, здаснё праз якія там месяцы паўтары паўсотні...—не дзе адумашца яму пане Лейба.

— Ну, дзікаваць вам, пане Лейба! Што-б было... Падумайце толькі, што-б было, калі-б не было вас у мястечку...

— Чаму-ж не дапамагчы яўрэю... Хто яму тады дапаможа?

— Гэта вы правільна... Дык бывайце здаровен'кі, ды няхай будуць вясёлымі вашыя дзеткі да дзякуюць богу за такога бацьку!

Мотэль бокам выходзіць з пакой і асцярожна—без стуку і рыпу—прычыняе дзверы. Лейба Давідавіч ходзіць яшчэ колькі па хаце, потым знімае шчоты са сцяны, дастае з прыскрінка замусоленую кніжку з патрапаным, зашмальцаваным коркам і доўга перакідае косткі шчотаў справа налева, злева направа. Перакідае косткі і ціха—ледзь чуваць—напівае якую-небудзя вясельную песню, альбо так проста паціхоньку на світве сабе пад нос. Знадворку чуваць, як буйна нешта гаворыць з зазорнікамі Жаранкоў Хведар—галоўны «мэханік», стораж, засыпшык і касір крупадзёркі. Да гудзе сама крупадзбрня. Да з-за шалёвачнае сцяны чуваць, як гутарыць жонка з суседкамі: пра гусей, як лепш жыр гатаваць, лепш скубеці, як падсмажыць лепш грыбенэ, як лепш мяса дагледзець, і чаму ў суседкі Рожы не раджающаца дзеци, чаму ў швачкі Розы лепш за ўсё ўдаюцца ліфчыкі... Бабскія ўсё клопаты...

Лейба Давідавіч прыслухаеца, стукае па шчотах, а ў самога новыя думкі клеюцца, выступаюць, дражняцца.

— А чаму-б избе, пане Лейба, ды не купіш вёйничоскі? Да душы-ж спатрэблілася-б, не завадзіла-б у гаспадары.

Лейба Давідавіч усміхаецца паціху ў густыя вусы, пазесінь шчоты на сценку і зморшыць бровы, на лад іх сур'ёзны настрой і пачынае маліцца богу. Тады цішэй за перзборкай гутаць бабскія галасы аб пахучым грыбенэ, аб ліфчыках, аб падзоронай чырвані шчок Розы...

9

— Дык ты, дачушка, збегай да Хайма, брата. Няхай рубля назычыць... Так і скажы, няхай назычыць, на фэршала, скажы, гроши патрэбны... Ды хуцен'ка.

Старая Гінта сядзіць на ўлончыку ля акна і ўзіраеца ў палавіцу.

— Памыць-бы трэба, дужа падлога забрудзілася... Няйначай у пятніцу...

Але гэтая думкі толькі так, для адводу... Вот-ж а хочацца, каб палавіцамі, начоўкамі з цёркай бульбянай, перавяслам цыбулі ля коміна адагнаць, выгнаць прэч з галавы тыя другія думкі.

Чорныя думкі, што лезуць вот жывасілам у мозаг, нібы хочуць разадраць яго на кавалкі, на друзачкі

— Ці выжыве?

— Сын вот?

— Што-ж, паміраць надумаўся... Надакучыла мусіць матына хата?

— І як гэта ўсе неспадзеўкі... Працаваў, працаваў...

Кожнага таго дня на прыстані... і раптам прычакала сына...

— І што гэта будзе?

— І як?

— І чаму так марудзіць дочка Блюма, як пашла за рублём, гадзіну праходзіць...

— Жыццё вот—ідзе, ідзе і раптам німа яго—нібы дым, нібы вецер...

— І што рабіць?

Ціхія слазіны паўзуць па змаршчаках старых, зліваюцца разам і коцяцца жывыя, падаюць буйнымі кроплямі на шэрую хустку, на шэрыя лапікі спадіцы. Вун упала адна на чаравік руды і чарнене пляма на ім. Чарнене пляма, а ў сэрцы робіца пуста і плечы знібісочы пад хусткаю. Зябка робіца, зімна, ходзі свеціць за вонкамі сонца і ў белым пыле ў цеплым капышуцца куры на падвоканю.

На перамену нагоды, мусіць...

— Але што-ж гэта я? Хіба можна плакаць? Вось зауважа самес, колікі тых клапот будзе.—Самес стаіць у кутку, пазірае ў акно і шчыпле рэдзенікую бародку.

Асроэл Мухэр—фэршал—сядзіць ля ложка. Ен заўсёды панурысты, таму і не разабраць, што ён думае, аб чым ён гадае. Толькі пабліскваюць надвязаныя ніткай акулиры, калі нагінаецца ён над хворым, прыкрыўшы грудзі яго сваёй сівой барадой. Барадой гэтай дзяцей пужаюць у мястечку, да таго грэзная яна ў сваёй велічы і супроводзенні. Фэршал доўга корпаецца ля хворага, выслушвае ў вышчарбленую драўляную трубачку, пераварочвае на бок. Урэшце адыхаўшы ад ложка, вымае пярэстую хустачку з кішэні і зняўшы акулиры доўга працірае іх, унырыўшы позірк некуды ў акно, на вуліцу, на галінку бярозы, што гойдаецца пад акном, варушыць лісцякам.

— А дзе гэта цётка Гінта?—нібы прачынаецца ён ад задумы.

— А-а... вы тут... дык скажыце хаяя суседзям, няхай выліваюць ваду...

Цяпер можна даць волю слязам. Цяпер не перашкодзяці слёзы души чалавечай, калі разлучылася яна ўжо з грэшным целам і далёка, далёка ўжо, недзе там, куды адышоў і муж, адышлі ў свой час бацькі, адышдзе ў свой час і сама. Толькі крыўдзіць вось бог, сына бярэ раней. Цяпер можна дэць волю і голасу, матчыным словам, каб сына аплакаць, долю яго, аплакаць яго асірочаны ложак, бо прыдуць самесы і знімуць сына, пакладуць на падлогу. Унясуць улончык гарбаты, свечку запаліць—ваду грэць, каб змыць грахі ўсе, каб чистым, чистым, у чистым саване белым пайсці пад грозныя вочы лагавы. І будзе глядзець яна безучаснымі вачмі, бо засціць іх слёзы. Прыйдуць людзі, памоляцца Богу і закрычыць яна немым голасам, калі панясуць чорныя мітэ на клодаўе сына. І першыя зоры яшчэ не ўзыдуць на небе, як не стаіе сына, не стане яго назаўсёды...

Сына Янкеля, Янкеля лазакрута...

І падаюць думкі ніжэй, на зямлю, на хату, на заўтрашні дзень. Робіцца твар суровым, у яго ўплятаюцца шэрыя клошты. Аб дачца, аб Блюме, аб яе дзесяці гадах—хіба ў швачкі алдаць, толькі-ж цяжка машыну набыць, не цяпер, а праз гады якія. Ды вось яшчэ: хто-ж гэта будзе гаварыць кадэш? Хіба наниць старога Залмана, якай ужо памоліца разам...

А дзень блекне, скіляеца к заходу сонца, вони робіцца шэрымі.

І аб ім, незабыўным:

Скора панясуць яго на насілках, на чорных.

Панясуць назаўсёды.

10

Мацвей Юльевіч нэрвова хадзіў па пакой, скоса пазіраваў на яе ўздрыгваючыя плечы і халадок няпрыязні пачынаў працінаць яго пачуцці, яго думкі аб гэтай жанчыне. Ну, чаго яна прышла і чаго яна плача? І чаго яна ўрэшце хоча? Мо' хоча развесціся з мужам, звязаць яго, Мацвея Юльевіча, галаву? Не. Гэты нумар не пройдзе, ис такі ўжо падатлівы Мацвей Юльевіч, каб кожнай, прасці ты божа, даць волю над яго жыткай. Шмат іх было... Старога халасцяка не правесці за нос... Дужа там... Вот кампанію скласці, правесці весела час, каб не заплеснець у гэтай бярлове,—гэта яшчэ сюды туды.

— Даык скажы ине... Ну, чаго ты плачаш? Ці я пакрыўдзіў цябе, ці што?

— Ты? Мянэ? Што ты... Да цябе я не маю ніякай крыўды і з чаго ты ўзяў гэта. Хамы вот... і што я ім зрабіла? Яшчэ дзякавалі-б, што да іх людзі едуць, у цемянін іхную...

Мацвеі Юльевіч уздыхае, нібы гара падае з яго плеч. Не сказаць, каб надабаліся яму задужа гэтыя слёзы, гарачыя слова, мольбы, праклёны, якімі канчалася звычайна кожная сучасьць, когдасе больш-менш працяглее знаёмства з той ці іншай жанчынай. Гэтага моманта ён заўсёды старания ўнікаў і адчуваў сябе нібы чи скаварадзе, калі так ці іншай трапляў у палон, альбо над абстрэл.

— А я думаў...—заспакоены і ласкавы кажа ён, абрывачы слова.

— Што ты думаў?—з неткю трывогі пытае Зіна.

— Да я нічога... Ну, дык кажы, у чым-жа справа?

— А ўсё-ж ткі скажы, аб чым ты думаў?

— Да кажу-ж табе, што анічагусенькі. Ну вот проста так слова сарвалася...

— Сарвалася... Усе вы такія...—І чырвоныя ад плача вочы зноў напаўняюцца слязмі, вот вот упадуць на стол.

— Ды кінь ты, я-ж нінога, я-ж вот думаю, хто гэта цябе пакрыўдзіў так. Ну скажы-ж мне, даражэнская, ну не маўчи..

Далоні рук яго песьцяць кудры валос, мякка дахранаюцца да вуха. Вот прысаджваецца і сам абымае гэтак ласкава і пазірае ў самыя вочы і, здаецца, чистыя яны, вочы яго, без маны, без плямінкі, глядзяць, не міргнуць. Схілецца галава яе на плячо, мякчэ ўся ды ціхім хліпкім голасам гаворыць аб крыўдах.

— Ты падумай толькі: людзі кідаюць бацькоў, людзі кідаюць чёлвія месцы, едуць сюды, па кутках гэтих, па гэтих няшчасных бярлогах, каб гэта яшчэ вучыць іх, дурных, цягнуць іх на свет... Дык падзякавалі... Вот, паехаў ты ўчора, прашло якіх з паўгадзіны часу і началося пад вокнамі. Рыпалі вакенніцамі, пелі ўсякую... Хіба можна сказаць толькі, што яны пелі.. Ды яшчэ ў фортуку кідалі рyzзё ўсякае, бруд усякі... А тады яшчэ ўзялі і павесілі на вокны сабаку дохлага, раскрыжавалі вот так... Ды каб ведаў ты, дзеци-ж з імі, з хуліганамі гэтымі, мае-ж вучні са школы... Да і Якаў добры, сядзіць радам у хаце і нібыта й не чуе. Вот пасля толькі, калі акно чысціў, дык жартчкамі рознымі, так-бы і ўкалоў, каб змог:

— Нешта вас, паненачка, хлопцы нашыя не паважаюць...

— А са старэйшых хто быў там?

— А хто іх там углядзеў... Якаў вось ведае...

— Добра. Я ўжо сам гэта разбіру. Як скажу ўрадніку, ды як агрэе каторага разоў з дзесяць—дзесятаму тады ззакажуць. А табе няйнечай спакойнейшы мейсца пэтэрбна. Хаця-б вот у школу пры воласці, куды клапот меней: ні табе там ні прымём, ні дровы, аб усім гэта загадчык паклапоціца. Ды й групу адну весці будзеш. Дык калі хочаш—буду ў горадзе, пагавару з інспектарам, няхай перавядзе. Балазе так і настаўнік іздзін не кадвару прышоўся, дука ўжо з папом у рожкі нашоў.

— А не будзе далёка?—і дзе тыя слёзы падзеліся.

— Дзе там далёка, дзесяць вёрст якіх. Ці тры ці дзесяць—якая розніца.

Растайвае крыўда Зініна. Добра вот, калі стаіш за спіной тваёй чалавек моцны. Да чалавека гэтага людзі паважаюць, паважаюць і баяцца.

— Даражэнкі мой, любанькі...

Чэзне крыўда і сонечна на душы.

Ды за дзвермі, бразгаючы талеркамі да рыхтуочы збед, мармыча Ганна пад нос:

— То-ж круцёлка, ліха на яе... Мала таго, што ездзіць да яе, дык і сама прынёrlася... То-ж, паны, паны—каждуць, а ў іх дык яшчэ хужэй...

11

Манапікі сустракалі вожамі ды піклонамі.

— І ў якія то годы, бацюшка, у абіцель нашу грэшную...

— Іменна грэшную: рыбку ясцё, гарбатку п'еце, а гэта што ў вас? Язъ?

— Ліны, бацюшка, ліны...

— Добрая рыба лін, тлустая рыба, толькі аддае ад яе часам тварінай, калі лавіць яе, скажам, у сажалцы невялікай.

— У канаве, бацюшка, спаймалі, у канаве. Аж да самага Дняпра даходзіць. Дед Амаллян налавіў вось. Але што-ж гэта мы... Ручку, бацюшка, ручку...

Манапікі складаюць рукі палонікам і па старынству падыха-дзяль пад блаславение. Бацюшка робіцца сур'ёзным, напраўляе пасмы валос на галаве і, паправіўши расу, бласлаўляе галовы. Яго басавітае «Майца і сына» гудзіць у хаце, аж дзынкаюць тонкія шыбы. Здзіўлена і трохі з апаскай дзівіцца Марта і пры-

слухаєцца да бацюшкіных слоў. Той совае па чарзе валахатую руку з рудымі плямінкамі, і манашкі моўчкі цалуюць яе, нізка схіліўшы галовы.

— А ты-ж, Марта, чаго стаіш. Ідзі руку пацалуй бацюшку, ды йдзі потым сэмавар падагрэй,—кідае скоса сястра Аўдакія.

— А я не хочу...—выпальвае раптам.

— Вот я табе не захачу. Паспытаеш матузоў у мяне, калі што...

Марта подбегам кідаенца да рукі і торапка, ледзь-ледзь-дакранеенца да яе сцятымі вуснамі.

— І-і-х... валасоў колькі тых... табакай смярдзіць, — думаетна, бягучы на кухню.

— Гэта што за круцёлка ў вас?

— Паслушніцай у нас, бацюшка, паслушніцай. З манастыра прыслалі, з манастыра... Вот ужо месяцы з два як прыслалі. Ды й икая там паслушніца з яе. Ну проста служкай пакуль. Бежанка, маці яе ў манастыр аддала.

— До-о-брайа справа... Ну як у вас тут, як жывеце, моліцеся...

— А не гаварыце, жывем... штогод, цяжэй. І народ нібы не той стаў, чорствы народ. Ты ў яго капейку тую на манастыр просіш, дык ён не то што-б даць, а гатоў-бы ў цябе, здаенца, з горла тую капейку божую вырвашь... Асабліва-ж у вас у мястечку, бацюшка, дужа-ж бязульны народ, вот часам і кінамі сустракаюць: чаго вас, кажа, нялёгкзя носіць тут... Бязульны народ...

— Бывае...—адказвае ціха поп і трохі крыўдзіцца за прыход свой. «Пашлі-б у другі, пашукалі...» — думает пра сябе.

— Ды ты ўжо, бацюшка, паспытаі хіба рыбкі нашай... Сястра Марыля, ідзі-ка там пашукай у скрыні... Пад прыскрыпачкам там, дзе трубка палатна беленага, вот там са свяцонай водой крашэнской... Толькі не бяры поўную там, а пачатую вазьмі, злевася...

— Ды ты ўжо, бацюшка, не пагрэбуй чаракай нашай, абіцельскай... Блюдзім для лодзей паважаных, ці мала хто трапіць часам... Ды й прыстол-жа ізноў.

Бацюшка не прымушае доўга прасіць сябе. Навошта гэтых царемоній. Ен па-гаспадарскі накладвае большыя кавалкі рыбы, старанна абсасвае кожную костачку, дастае з кішэні аграмадны, з добрую бабскую хустку, насывік у клетачку, старанна і акуратна абцірае вусы, гучна чысціць нос.

— Вот труба іерыхонская,—думае смірэнна сястра Аўдакія, мэханічна перабіраючы чорныя чоткі,—дасць-жа бог здароўе та-
кое. Сакавіты яшчэ мужчына, галава ўжо сівая, а вусы вот, вот
толькі крануліся.

Манашкі гутараць з папом, дзеляцца манастырскімі навінамі,
выкладваючы свае крыўды: абіцала Панасіха трубку палатна из
манастыр, ды вось цягне чагосці, менш от носяць дзяцей лячыць
у капліцу і няйначай з таго часу, як завялася ў воласці эку-
шорка. Мала дае скарбонка... Ідуць дзяялы ды ўсё уніз, ды ўсё
ўпіз.

— Госпадзі божа, тая то святая воля, не пакінь народ свой
у нявер'і... — шэпча сухімі вуснамі сястра Аўдакія, уперышы
позірк у чорны лік Мікалая, цудатворца таго Мірлікійскага.

Ёй уторыць сястра Марыля, падцягваючы вусны сардэчкам,
шапоча ўслед:

— Божа, наш божа, даруй грахі нашы..

— Зануды,—думае бацюшка,—вот сядзіць, неба копціцы.
І тут-же ловіць сябе на гэтай грэшнай думцы.—Не мной гэта
начыналася, не мной гэта і скончыцца. І зноў-жа, не можа народ
абыйсціся без гэтага: без капліц гэтых, без гэтых чорных мэ-
нашак... Гм... і без мяне, выходзіць... Што ты яму дасі заместа
капліцы, заместа кумпала зялёнага, заместа бліскучага крыжа,
заместа ўсяго таго, чаму я служу... Каб больш бязульства было,
непаслухмянства, каб больш гардыні было, чорнай гардыні, за
якую вот папаў яго сын, студэнт, у чорт ведама там якую губернію...
Сын, называецца... Выгадаваў, можна сказаць... Дык
чым-жя можна замяніць ўсё гэта... Не, ты вот ведай мейсца
сваё... Цярпенне ведай... Ды не злобствуй... Яно й будзе ўсё ціха
і лагодніцька. Вот я... Сыт, здаволены, гроши ў банку...

Любіць поп пасля сытнага блюда ў філазофію часам уки-
нуцца, паварушыць маўгой крыху. Не грэх-бы вот і словам тым
з кім-небудзь перакінуцца, да дзе ты зиойдзеши чалавека талко-
вага, хіба-ж з гэтымі муміямі, хіба з фурыяй пападзэй. І сумуе
часам поп па «разумнаму» чалавеку.

— Дык ты, бацюшка, гарбаткі выпей,—перапыняе яго думкі
сястра Аўдакія.—Вада ў нас не то што ў вас у містэчку. Чыстая
вада, як сляза тая, з крыніцы студзёнай...

— Што-ж, вып'ем і гарбаткі за ваша здароўе, — і мяняюцца
сподкі адна за адной ды пацее лысіна і пукаты бацюшкін лоб.

— А вот рушничок вам, сама вышивала, — пропануе сястра Марыля.

А Андрэй цягае мяшкі з воза, даглядае каня. Весь увайшоў у кухню, абграсае муку з спінжака, з шапкі. У муцэ і щокі, і Марта пырскае смехам, гледзячы на яго.

— І-і-х ты кірнатай! Чаго-ж табе да смяяша з мяне? — і адразу цап рукой той за самую піпку-нос. — Няўжо ты такая да манашанка маладзёначка?

— Ідзі ты...

— Чаго-ж ты такая ўжо да не ветлівая. Чалавек у госці да цябе, а ты і на дымбачкі.

— Толькі я цябе й бачыла!

— Да ты не крывіся, абыходтівай будзь. Дай-ка вось, красуня, вадзіцы, вот памяюся я да дзівіся, які прыгажун прат твае рошы исімія стане... вот і пічырванела, а мамкі мае... Што та будзе з тобой, як памяюся я?

— А будзе ўжо... То-ж язык...

— Ну, ну... я-ж не куслівы. Вот палівай, галубіца, на руці. Да бліжэй, бліжэй, я-ж не воўк...

Марта палівае рукі Андрэю, той мынецца да паглядае на яе і гаражу у яго вачах агейчыкі дураслівия. Вот-жа смешны хлапец...

— Ты чаго ўсміхаешся... Га... Хіба смешнае ўбачыла што? Хлопец я, ута, усе дзяўчаты без памяці бягут...

— Дзіва што пабягутъ ад цябе канапаты!

— Канапа-а-ты! Ах-жа ты, кірпацен'кая май! Дай-жа я тваю кірпу пацісну, — і мокрыя пальцы цапаюць нос.

— А вот из-ж табе, такі хвацкі, — і цэлы карэц вады вылівае Марта яму на шыю, а сама адбигае з вясёлым рогатам у кут.

Прычыніўшы дзвіры стаіць сястра Аўдакія. У яе падцягнуты вусны і вочы колоць як шылле.

— Марта, адразу айда... Марта, табе гаворашь ці не? Ды хутчэй-жа, нягодніца, іш ты, распусту звяяла... А ну, жывей, — ціха і злосна шэнча сястра Аўдакія.

— А вы гэта што? Маткаю ёй будзёце, альбо цёткаю? — дурасліва пытае Андрэй.

— Зачыні свае вусны грэшныя, распуснік... Не ведаеш, дзе бываеш... А ты чаго стаіш, чаго чакаеш?

— А што мне там рабіць. Я-ж самавар паставіла і тут цяпер пасяджу...

— Я табе пасяджу ўжо,—і сястра Аўлакія з злосцю, з кухтаем хапае за руку Марту і вядзе ў пакой. Ды сухія яе вусны шэпчуць, памінаючы імя божае да грахі чалавечымя.

— Фу ты, ну ты... І праскамідый-ж,—абзывавае Андрэй ма-нашку, узгадаўшы слова, пачутае ім ад папа і ад старасты. І ўзгадаўшы другое слова «фурыя»—якое часта ўжывавае поп, кажучы аб пападзі, прысцёгвае і гэта слова да праскаміды.

— Чистая табе фурыя, без падробкі...

Але Андрэй не здаецца. Ен прымадчынне дзверы ў пакой, пытае:

— Бацюшкa, можна мне?

Поп глядзіць на сястру Аўдакію. Тая инеца крыху, віс адказавае:

— Заходзь, раб божы...

Раб божы адразу-ж прэнца на лаву і садзіца зіціўніся недалёка ад Марты ды паціхенку, укралкі пераміргваеща з ёй, апасліва пазіраючы на сястру Аўдакію. Тая сядзіць, пібы арцюн праглынуўшы, шэпча нешта, і пібы вот насыпалі іголкі поўні ияшок чорны—варушыца гэты мяшок і шархаяць іголкі ў ім.

— Налей, сястра Марыля, чашку гарбаты рабу божаму,—шапоча Аўдакія. Яе злосці ні то спачувае, ні то падсмейваециз з яе Марыля.

Поп ціха ўсміхаеща ў вусны да пачыніле інструктаваць машак аб прыстольным свяце, аб падрыхтоўцы капліцы, аб падчышты паліяны ля святога ключа, каб было дзе імшу алслужыць.

12

Дзеці ў сенцах скавыталі парасяты да рохкала старай свіння, поркаючы лычом у дзверы. Дзверы рыпелі на завесах, соўдалася ўзад і ўперад старая закрутка да ціха дзынкала кружкалка бляшанка на лямпе, заіржэулена, замушаная, якав вісела на дроце, аберчаным палінілай рознікаляровай паперай.

— То-ж чамярыца на іх, вымерхаваліся ўжо, дзе ты на іх набярэшся... Дзверы і тыя сарвуць...

І Настуля, падаткнуўшы падол старога андарака, завікалася ля печы, дзе парыліся чытуны бульбы. Больши вог дли свінні, для парасята, для цялушки крыху, а меншы для сябе—паронкі. Дзеці коўзалися на падлозе ў мыцельніку. Старэйшы кідаў

у цэбар з памыямі трэскі—плты ганяў, ды назалі ў Настулі,
што раз цярэбячы яе за спадніцу!

— Мам, а мам...

— Чаго ўжо табе? Ах, каб на цябе немач, усю **кашую**
ўмачыў, цячэ аж...

— Дай клубок, мамка, плты вязаць...

— Вот я ўжо як аперажу цябе матузом, дык ты **у мяне**
будзеш ліжаць як звязаны...

— Дай, мамка, пітку...

— Адчапіся назола, дай вот снедатле прыгатую,—і Настуля
хапала малога на рукі, і трымашою яго над пахай, выкручвала
кашую, і даўши добрага шлепанца, пускала на падлогу. Мен-
шая вазілася з кацянятамі, ціскала іх, цягала за хвост, карміта
бульбайнай. Тыя мяўкалі жаласна ды капушыліся ў начоўках,
тычучы адно другога мяккімі, пухнаценъкімі мордачкамі. Па-
воддаль сядзела старая кошка і раз-по-раз пазірала сумнымі
вачыма то на начоўкі, то на Настулю. Ды падыходзіла часам
за начовак, абиюхвала якое кацянё, старзина зблізвала яго, ды
пічынала мяўкаць на ўсю хату.

— Іш ты яе, жывотнае, а не кажы-ж ты, матка як ніяк,
разумесе...—думалася Настулю і яна кідала дзішэнку:

— Гы вот, Ганичка, кінула-б ужо іх, навошта ціскаеш так..
Кінь, дачушка...

А на дварэ мычэла пад вакном цялушка-пералетак і новыя
думкі ўклініваліся ў Настуліну галаву, не давалі ёй супакою,
зіччилику.

— Управіцца вось, ды схадзіць хіба пошку травы якой пры-
несці, у ярыне назбіраць, бо дзе тая трава на паплавах, па-
каслі ўжо... і столькі-ж клопату, вечна галава забіта, дзіва то,
без гаспадара: і пасей, і пажні, і пакасі, а бүмне падумай каб
пусціў хто колькі тых коп злажыць... Ды й бегай, кланяйся,
каб хто змалациць пасобіў... Ды не дарма-ж усё—вот атажні,
прыдзі бульбу капаць, прыдзі лён трапаць на восені, вытчы
трубку кужалю. Табе на грош, а ім вот на рубель адрабі, дзіва
то, ласыя на чужыя рукі. і петуйся дні і ночы, а з'есці калі, дык
вот душыся паронкамі, души дзяцей нішчымішай. Нарабілі вот,
каб на іх немач, вайны ім захацелася, каб яна ўжо, даруй божа,
у горла колікам ім...

А каму—ім—хто яго ведае... Казалі вот людзі—германцы на
нас насидаюць, душаць людзей, страляюць, газы тыя пушчаюць.

І хто ведае, чаго гэта яны на нас так уз'еліся, хіба ім мала зямлі сваё, цары мо' пасварыліся? А з чаго-б ім сварыца, здэцца-ж не ім аб паранках думаць, аб бульбе той з шалупамі

— А можа гэта грэх пра цара ды так думаць? Хіба здарма вот і ў малітве пра цара гаворыца, пра «гасудара нашага Мікалая Александравіча»... Відаць-жа што не здарма, вот-жэ й из партрэце ізвоў.

На засіджанай мухамі фатаграфіі сядзіць на чорным кані ён, Лявон... Узняў шаблю ўтару, а конь на дыбкі, грае бліскучымі вачымі, белыя шчоткі на капытах... І прыгожыя штаны ў Лявона, сінія, сінія... Ды па іх канты чырвоненыхія, ды чырвоныя грудзі, а колькі шнурочкай розных ды з круцёлачкамі бліскучымі. А шапка, шапка з белым арлом, шиурок ад яе аж на грудзі, да гузікаў. Вочы ў Лявона—глыбокія і чорныя. Вот так і ўзіраюць ў цябе, ібы пытаюць:

— Ну, як пажываеш, ненаглядная супруга май Настуля? Ик нашыя дзеци?

А ўнізу незразумела так, літрамі залатымі—покуль прачытала, язык дуб дубам:

— «Лейб гвардыі не імператарскае вялікасці Александры Фёдараўны ўланскі полк».

Царыца то. Казаў вот, як на пабыўку прыяжджаў. У цара, казаў, яшчэ шмат палкоў усякіх, ды вялікая армія, пяхота, анцілерыя там ды шмат яшчэ чаго...

Як прыяжджаў, бегалі ўсім сялом услед, дужа-ж тую форму ўпадабалі, важнешкай форма. «Ляпей як у афіцэра»—казаў дзед Панкрат, стари салдат мікалаеўскі. А Змітрачыхін Пана—прывяджаў разам—дык той мусіць-жа ад зайдзрасці дзеду Панкрату:

— Ты не глядзі, дзед, на шапку бліскучую... І яны часы аддаюць афіцэрам нашым... пяхотым...

Дзе ты тут разбірэш. Канечне, салдат... Вот-жэ й адрас салдацкі з уланскага таго палка. Ростам быў высокі, таму і ў уланы забралі—так казалі людзі. Настуля бярэ за карткай стопку шэрых лістоў і, старанна пералажыўши іх, кладзе ізвоў за партрэт.

— Сніўся вот пазаўчора. Нібы на пабыўку прышоў, а я ні-быта проса сушу на печы... Каб-жа то спраўдзілася! Але што-ж гэта я, чыгуны павыплывалі, хіба таўчы ўжо. Да ціху ты, неўгамонны... Бач, моду знайшоў, чуць што, дык і біцца. Малое,

а ўжо з кулакамі лезе, сястру крыўдзіць... Падай вот таўкач лепш. Бульбіна пары засцілае ўсю хату, расою кладзеца на замурзаныя шыбы вакенца, да пачуўшы сядзіва яшчэ больш скавычуць паразиты за дзвірмі, ды ходарам ходзяць дзвёры пад напорам свінога лыча.

— Нішто вам, вытрымаецце, вот укіну яшчэ мякіны крыху, дзе на вас бульбы аднай набярэшся... Ну, хіба ўжо... ідзіце дзеткі падалей.—Настуля адчыніе дзвёры і ў хату трухам кіласца свіння, аж исклізаецца па падлозе, і ўсадзіўшы лыч свой па самыя очы ў карыта, хінае па позен рот, аж трасуцца перезнаныя вушы, ды ходарам ходзяць па баках сухія рэбры. За свіній кілающца па выперадкі паразиты і з візгам і скогатам ваююць за месіца ля карыта, адштурхоўваючы алайн аднаго, кусаючы алайн другога за лыткі... Але старая свіння наводзіць парадак: таму засіль лыча ў бок, таго адштурхне нагой, таго так перакуліць, што аж заліваецца, скуголіць, ды асцірожна прабіраеца да карыта.

— А ты чаго? Ідзі, ілзі, кажу, адтуль.

— Да я, мамачка, штаціны нарву, на хібу вот, каравашнік цукерку дасць.

— Я вот табе дам цукерку, цукерашнік,—злосна абзываецца Настуля, адцэжваючы паронкі,—ідзі вот снедаць.

Паснедаўшы, сабіраеца Настуля па траву схадзіць, але яе думкі перебізаюцца стукам у акино. Відаць, соцкі, па барадзе яго распазнаеш.

— Дык па сход, Настуля, па сход сабірайся.

— Дужа мне там вялікі клопат, мяя то там справа?

— Не, не... Абавязкова. Нядоімку прыслалі спаганіць... дык не баўса хаця.

Нібы белы свет памутнеў, счарнела ў вачах адразу. Дае таё восьмеш нядоімку тую... Спасобія таго хаця-б на крупы хапіла. Хацелася-б вот у панскае калі схадзіць, зарабіць залатоўку иксую, дык дзе ты тут з дзецьмі управішся... Пазычыць у каго? Ды дзе ты, у каго? Кожны без капейкі лахае. Хіба ў старасты? Дужа ён табе раскінеца... Уга... і пытаць не вартай, у кобеля ў гэтага, ды й за бульбу яму шчэ' не плочана. Не, трасцы, не дачакаеца, каб гэта...—і Настуля з агідаю ўспамінае яго прыставані на пожні, яго скрыўлены злосцю твар, асклізлыя пічыліны воч, гарэўшыя звірыным палам. Уга, не на ту ю напаў. Шолудзь.

Калі настуля разам з другімі бабамі-салдаткамі падыходзіла да стараставай хаты, там ужо сабіраўся сход і тлум галасоў поўніу ўсю вуліцу. Сабіраліся на бярвенні. Хто сядзеў на хвастых стараставых кражыках, хто вот прости так на трэсках, на шуме тым ад кары ля бярвенияў прымайстраўваўся. Іншыя стаялі паўкружка, гаманілі, збіўшыся пасобнымі купкамі.

— Уга, армія прышла, дывізія бабская ў паходзе, шабеты пягне з грашмі,—жартуе, шамкаючы бяззубым ротам, дзед Панкрат.

— А ты вот падстаўляй кішэні, прыпаслі для цябе, для бяззубага...—у тон адказвае ўдава Барташыха.—Бач ты, выскажеца, а з самога ўжо пясок сыплецца.

— Цыш, ты, цыш! Зачапі яе, дык яна табе нагаворыць...

— А ты іх, браце Панкрат, не чапай, яны цяперачка ўга, дужа-ж ужо злосныя, пападзіся адзін—на кавалачкі раздзяруць... Дзіва то, без мужыкоў ходзяць,—уторыць Панкрату яго прыяцель дзед Сымон і яго выцвілая казліная беродка трапецца ў тахт рогату. І не рагоча, а вот прости так: кхе-кхе-кхе... Ды закашляўся вось і папярхнуўся і зашоўся аж, ніяк не можа адхыркацца, аж сінсе стары ды ўсё—кхі-кхі-кхі...

— То-ж пярхун стары... У дамавіну пары, а ён яшчэ ў жарты ўкінуўся...

— Ды вы-ж... кхі-кхі-кхі...

— Маўчаў-бы ўжо, кігыкала старое, сівы корч...—Сход рагоча, спачуваючы бабам—дужа трапна старога падкалолі. Рагоча і ўраднік, маладым салдаткам падміргвае, хвацкі падкручвае зусім вот жоўтыя, як у пруса таго, кончыкі вусоў ды хвастасе бізуном па наваксаваных халівах шыгульных урадніцкіх чабатоў.

— Бач, ты, пузан!—перашэлтваюцца бабы, тулячыся адна за другую.

Сход рагоча, усміхненца кожны, а ў катара з іх душы кошкі скрабуць: як то ино будзе, чым яно ўсё ды збыайдзенца. І больш гэтай разгубленасці, пераплохансці на тварах у салдатак. Усе пазіраюць украдкі на старасту, на ўрадніка, на заклапочаных і зблізжаных соцкіх—дзіва то, абяжы ўсё вуліцы—і чакаюць, калі вот пачиуць гаварыць аб справе.

— Ну, дык хіба пачнём, стараста... Ну, там каторыя бабы—маладзіцы змоўкніце хату ўжо, а маладзейшыя марш адсоль адразу-ж... Давайце, хрысціяне, пачнём сход. А справа-ж вам

вядомая. Я вот старасту загадаў, каб ён праз соцкіх паведаміў усіх, каб зараз-жа нядоймкі неслі. Калі то быў час другую рату плаціць, а хто з вас хация-б паварушыўся. Дык вот у дваццаць чатыры хвіліны, каб гэта, значыцца, гроши ўносілі і ніякіх там разгавораў. Дык так што, хрысціяне, стараста вот па чарзе выклікаць будзе па спісу, а вы рыхтуйцеся... Ды ў дваццаць чатыры каб мне хвіліны і ніякіх там разгавораў... А калі хто ў няспраўнасці акажацца, худа таму, вот-же раней кажу, няхай тады на сябе пяняе, калі апішам што...

— А вот-же хваробы вам, трасцы вам, а я грошай,—раптам прарывае Барташыху.—Каб-же духі з вас павыцягала, як цыгненце віз з нашага горба. Бач ты иго—дваццаць чатыры хвіліны... Мой сын вот трэці год як воши корміць ў акопах, ды вот і да меншага дабіраоцца... Дык дваццаць чатыры... Скулы вот табе дваццаць чатыры, бач, разгадаваў пуза!

— А ты, цётка, прывяжы язык за штакеціну, пакуль не позіз. Дужа ён у цябе порсткі,—адказвае ўраднік і не падкручвае ўжо, а нэрвова шчыпле вусы.—Ты вот пацякла як дзяяка тая і пашла языком мяньціцы: латата, латата, глядзі лапатух на-гоніш... А што і да чаго—і не дабярэш. Ну, служыць твой сын і няхай служыць. На тое ён салдат, на тое і прысягу царскую ён прымаў, каб веру сваю, цара свайго праваслаўнага да айчызну-матушку ад ліхіх ворагаў aberагаць. І прычым-же тут падатак... Патрэбны гроши дзяржаве? Патрэбны...

— Дык няхай і возьмем...

— Дзе-ж ина возьмем?

— А дзе хоча... Пры чым тут мы?—чуюцца нерашучыя гласы з истоўпа.

— Дужа мне тут з вамі разгаворы разгаварываць... Сказаў, і каб іт гу-гу... Каб зараз-жа было ўсё выпаўнена. Ды пажывей. Выклікай, стараста!

А сэрца так і заходзіцца ў Настулі, калі ўсё бліжэй і бліжэй яе чарга па падворнаму спісу. Вот ужо Іван Цыбала доўга поркаецца ў сваёй шабеце, ды здварнуўшыся шукае, каб адабраць больш старая, самыя трухлявыя, дзіравыя траячкі і рублі. Аж сапе небарака.

— Эге, нешта й вы, дзядзька Іван, падкульгалі. Што-ж гэта? Заўсёды такі спраўны, а тутака аж дванаццацера рублёў,—пытае ўраднік.

— Няўпраўка бачыце, пане ўраднік... Ізноў-жа сена тут падышло, не было часу,— і аддаочы грошы і шкадуючы іх Іван думае аб будучых барышах на сене з панскае іожні: «уга, у дзесяць разоў назад вазьму, з гакам, можна сказаць, накрыю, але-ж каинчэ, і рубля шкода, на дарозе ён табе не вяляеца... а капейчыны...» Аж уздыхнуў.

Ужо плачуць некаторыя маладзіцы: будуць у іх палэтно апісваць. Галосіць старая Ёудакіміха—запісалі ў яе карову. Некаторыя пабегаі грошы шукаць назычыць, некаторыя стаяць ўнурыйушыся, да ўсяго безуважныя і чакаюць свае чаргі.

— Божачка, што та будзе са мной?—мітусіца непакойная думка Настуліна.

— Наста Мікалаішка!

— Тутака я...

— Дык з цябе... з цябе... чатыринаццаць рублёў з цябе ды семнаццаць капеек. Прынесла хіба?— і старастава рука трымзе напагатове абрывізны аловак, ды вочы стараставы глядзяць вот, прысасваюцца, як п'яўкі балотныя, слізкіе не лігнічаць ізват. І ў вачох тых чытае Настуля: «ага, папалаася, гадаўка, вот табе за ласку тваю». А ў горле ў самой вот піршыць, піршыць, так і сціскае горла болем пякучым, гаручай крымдай. Ну й няхай, ну й што-ж, прападзі яно ўсё пропадам.

— Няма ў мене...

Усміхаецца ўраднік у вусы—вот маладзіца-ж ядроная, нібы яблык-антонука—ды кідае ўголас:

— А ў каго-ж яны будуць, каб гэта за цябе ды за прыгожую такую нядоімкі плаціць?

— Сказала—няма... і нямашака...

— Дык хіба цалуху запішам?—пытаеца стараста ў урадніка гэткім халодным бязуважлівымі голасам, а сам пазірае скоса на кабету.

Скаланулася Настуля, пасунулася наперад на крок, сцяўши рапушча кулакі. Не дачы! Якое яны маюць права адбіраць выгадаванае табой, рукамі тваімі выплеставанае. Вот павыдзіраць вочы гэтыя агідныя, павыскубаць жоўтыя вусы, на кравянку пусціць гэты нос урадніцкі, бурбалку гэтую паліваную. Толькі не дачы!

Але абмякла разам. Апусціліся знясленныя руکі, што ты тут зробіш. Ды й народу сорамна. Што-ж, няхай...

— А хіба хопіць цялушки на выплат? — пытаєца ўраднік старасту.

— Пералетавак... Нішто цялушка, мо' хто й купіць... Цана-ж не аялікай...

— Дык от і я-б куніў хіба, каб гэта канечне пасхадней... — перамінеша з нагі на нагу Іван Цыбала і ўнікае каб сустрэцца з кім вачима, бо чуе як колоць яго злосныя шэпты, галасы азварэлым: «Крывасмок, кожнага на бэльку засіліў-бы». А сам думте: «Дзівакі людзі, иу што я зрабіў ім. Хіба не ахвота кожнаму, каб гэта трине ды зручней. Чаму-ж гэта і не купіць, калі яно зручна. І хто-ж гэта да свайг гаспадарцы вораг?».

— Дык калі так, запісвай, стараста, — загадвае ўраднік.

— Ну што-ж, бярыце.. І хату сабе бярыце.. І свіню бярыце. Дзетак сабе бярыце, жытку маю, кроў маю — усё бярыце, жывалуны... І ты вот, дзядзька Цыбал, прыходзь... Мала табе ўсё, дык зізніду яшчэ чым мяла тваё заткнуць пражорнае...

— Дай ты ёй рады.. — шэйча Цыбал і туціца за спіны другіх, уцяўши голаў у плечы.

Зваднякі гэтыя слёзы. Трымалася-б, дык дзе там. Засцянь вочы і плавае вуліца ў тумане шызым, не заўважыла як і ў хату прышла, села на ўлон ля акна і так і прасядзела нярухома, пакуль не прышлі на двёр соцкі, ураднік, стараста. Ды маладча збеглася з двароу суседскіх, падзівіцца. Старый, тыя не пойдуць, каму зхвога на чужое гора глядзець. Доўга ганялі цялё па агародчыку, пакуль не зізілі вяроўкай за шию, павялі да варот, падганиючу хлабысцінаю, і тады не вытрымала Настуля. Падкацілася гаміком да грудзей злосць вялікая, зварыная злосць. З сянец вымекачыла, гнеўная, чырвоная, з ускудлачанымі валасамі, з расхрыстанимі грудзмі. Ухапіла ў рукі таўкач і рынулася, паблеуши і сцяуши зубы, замахнулася таўкачом над ураднікаю галавою.

— Ціжу ты, што ты, з разумам, Настуля — кінуўся соцкі Змітрок і выбіў таўкач з рук, — апамятайся, небарака, ці варта цялё таго, віто ты задумала...

А ўраднік, спакойны, вот толькі крышачку зблелы, адступіў на крок які і размахнуўся бізуном. Праесвістаў той у паветры і ўліп у Настульчыну спіну, кончыкам сваім свінцовым працёгшыся па грудзёх, па шчацэ. І яшчэ раз апяясаў бізун, прашоўся з поцігам на здрантвеламу ад жудасці целу.

Умэнт не стала дзяцей на дварэ, разбегліся, хтэ куды.

Ураднік стаяў і глядзеў з асалодай, як крывіўся твар, рабіўся непрыгожым гэты твар такой прыгожай і ядранай, як антонаўка, маладзіцы, як уздрыгвалі нібы ашпараным варам плечы, ды пальцы рук хапіліся за рассечаную шчаку. І хацелася даць яшчэ, скрамсаць на друзачкі гэтае жывое, прыгожэ цела. Гэтая прыбабімая, чырвоная шчокі. Аж соладка зудзела ў руках.

-- Кіньце вы, пане ўраднік!—кінулася соцкія.—Ото-ж перазумная баба, маладая вот, гарачая, жыцця таго як след не избачыла... Кроў яшчэ не выбрадаіла...

— Я вот выбрадажу... Была-б другая на месцы яе, дык пакарміла-б клапоў у халоднай з тыдзень, выхадзілася-б... Ды ладна ўжо, я чалавек не злосны...

Стараста стаяў моўчкі і ў яго вачок свіцілася сътасець і задаволенасць.

— Ну, дык пойдам хіба...

Настуля як села на дварэ на прызбе хаты, так і прасядзела да позняга вечара. Скаваўши твар у далей рук, яна не рухалася з месца і цяжкія, як тыя шэрыя каміі—варушыліся ў галаве думкі. Жорнамі ціснулі из мозаг. Уткнуўши пасы ў шыбы акон заляваліся плачам дзеці ў хаце.

— Каб вы хая ўжо падохлі, клопат-бы знялі ад мае галавы...

І дзесці глыбока, глыбока ўзварухнулася пачуццё матчына, на грэзиную благую думку абразілася.

— Чым-жа яны вінаватыя... мае любяя...

Устала і чаплюючыся за сцяну пашла ў хату, сабрала павячэраць, дзецям ды ўлеглася на палаці. Не хацелася ні распранацца, ні пасцілаць дзяяругі тыя, узбіваць падушку напач. Як лягла, так і ляжала з прыжмуранымі вачмі, так і заснула нераспранутай.

Пад вечар на другі дзень соцкі запоў. Патоўкся з хвілінку ля парога, на ўслончык сеў.

— Дарэчына гэта ты, Настуля, учора... Дзе ты гэтай саломінай збуха пераб'еш?

— Ат, не кажыце ўжо...

— Ды гэта я к слову... Бачыш, ужо служба ў нас такая, каб з людзмі напастыляцца.. Ізноў-жа ўраднік: ты яго халеру пальцам крані—у астрозе згнояць.

— Ды я да вас, дзялэзка Змітрок, і не маю нічога... Хіба вы тут вінаваты ў чым..

— А я думаў, крыўдзіца ты будзеш... Усё-ж ткі Лявон быў—
хонць і маладзейши куды ён—але-ж вялікі дружака мой. Колькі
то на зайцу папаходжвалі, на ліса... Харошы быў чалавек, Лявон,
дай вот божа вярнуцца яму... А я вот па справе, ліст табе тут
заказны, з арміі відаць, ад Лівона. Дык ты ўжо не крыўдуй на
мяне.

— Да што вы, дзядзька Змітрок, далася вам гэтая крыўда!
Узялі вот, ну дык што-ж... Няхай іх ужо за печані возьме... Не ў
пятлю-ж мне лезці...

Вінаўшы Зміцер, дзвёры за сабою прычыніў, вот чутны крокі
іго, хворткаю рыпнуў. Да ўсяго цяпер прыслухаеца чутка
Настуля пасля учараішага. Вот трэсне бэлька над печчу, зава-
рушыцца шашаль у дошцы—і чуе Настуля, балюча пры-
слухаеца да кожнага гука.

Заналіўшы лямпку ўзтлася за ліст. І доўга ўглідалася ў не-
знаёмы почарк—не Лівонава рука то, ды й пячаткі навоішта—
і раптам зблізеўшы перачытвала раз-по-раз кароценькія радкі.
Не верылася, не разумела, як то можа быць, каб Лівон... Каб
мой Лівон... Гэты вяселы, вечны ветлівы хлопец. І такія рукі.
кражы падымалі за адзін капец, гэткія вянчасы ўскідаў на кары?
Не можа быць... Няпрауда... Моі манінь гэтых літары слоў? Моі
не так прачытала?

А слова ўсё адны і тыя, слоў гэтых не зменіш, не пераставіш...

«...за веру, цара і айчыну паў смерцю харобрых на ратнім
полі...»

На ратным полі...

На полі...

Смерцю...

І калі зразумела—смерцю—тады скапілася аберуч за галаву і
загаласіла немым голасам, голасам дзікім, звярыным, ад якога
еціхлі дзеци, што коўзalіся па бруднай падлозе, гуляючы ў не-
мудронія свае гульні. Сядзелі моўкі, і палахліва—вот пот
гатовы заплакаць—пазіралі на матку. Тая біліся галавой аб стол,
сціскаючы ў руках канцы анаўзашай скацеркі, ды нема ўсё га-
ласіла. Мігачела лямпа і яе водбліскі клаліся палахлівымі пля-
мамі на чорныя сцены, на столь, на заваленія рыззём палаці.

Урэшце змоўкла ина, неяк выпрасталася раптам, выцерла
хусткай вочы, кінула руплівы позірк на хату, дзяцей зауважыла.

— Тутака вы... Хадзіце вот да мяне...

І лашчыла кудзелістый галовы і думала ўголас:

— Паспытаеце вот гора людскога, бязбацькавічы... Вялікае ано—і кашца, ні краю... Хто та аб вас будзе клопат мець... Дзіва то—людзі зверы, кожны другога рад за горла ўхапіць... мала ўсё... Ненажэрныя людзі, ненажэрнай злосць людзкая... Але ж што мие рабіць пяпер?—і прыслухалася да вячэрний цішыні, нібы чакаючы адказа на свае думкі.

Ніхто не адказваў. Толькі шкраблі мышы ў падпечку, ды недзе ў сцены тачыў дрэва шашаль.

13

Сілівон Мялаў падплятаў вераўчаны лапаць і раз-по-разу кідаў косы позірк на жонку. Аўгіння сцэжвала творог на рэшаце і клаала яго ў сырнік.

— Ты-ж глядзі вот сываратку ў цэбар вылей, а то прапагазе ішчэ задарма. А так паасятом будзе...

— Дзіва то, я не-ведала... Мо' сам пахлябаеш?

— Цябе вучы дурную галаву, дык хоць бы падзяку якую... Вечна агрываешся...

— Мо' пацалаваць цябе гнілога за слова твае ласкавыя, за навуку?

— Пацалуй хіба ўжо Аніса...

Аўгіння глядзіць на мужа, выпрастаўшы стан, прыжмурыўшы расніцы, і ў позірку гэтам не гарашь, а имеюць агамікі ишавісці, агідлівасці нібы вот не на чалавека глядзіць, а на чарвяка, из сліўня таго, на балотнага смоўжа.

Сілівон адчувае гэты позірк. На яго блізвусым і безбародым маршчакаватым твары відаць, як рухаючыя сківіцы, вот перакусіў-бы ад злосці подплетку, лыпаючы бязбровыя вочы.

— Вызвярылася чаго, пытаю?

— А таго...

Ці варта гаварыць з гнілым. Аўгіння моўчкі выкладае творог, прымайстроўвае над цэбрам дона ад дзежкі, кладзе сырнік, дастае з сянец камень і націскае сыр.

— Глядзі ўжо, каб не зваліўся часам...

— А ты куды?

— А табе што?

— Да пытаю вось, сабралася куды?

— Куды ды куды... Пасяджу вось на прызбе, суседак **наслухаю**...

— Глядзі!

— А ты без глядзелак... Добра бачу...

— Правучу...

— Правучы сваю долю...

— Отож ужо сатана круманая!

Аўгінай, накінуўшы хустку, ідзе на вуліцу, дзе сядзяць на прызбе бабы, язмокі мелюцы, апошнімі кавінамі дзеляніна.

— А ці чулі вы, казалі вот—Настулінага Лівона забілі, ходзіць маладзіца, ног над собой не чуе. Ізве то, пажылі коленкі... Самая што і ёсьць пара—красаваць толькі і, на табе, забілі... Ды гэткіга-ж хлапца-гейлка...

— Дзівна што, смерць! Ці на вайнне, ці ў хаце. Яна не разбірае. Другому ног толькі жыць ды красаваць і глядзі ты! А каторы дауну ў зямлю просіцца, альбо катораму і след пайсці туды, дык таго не кране. Дзе ўжо там, абыйдзе, таечкі, за варсту.

І вочы бач спачваюча пазіраюць на Аўгінню... Аўгіння маўчыць. Яна добра разумее гэтых позіркі. Як-жа, драццаць восьмы год пашоў бабе, а счарнела ўся, на здыхлю тую зрабілася. І вочы дзе тыя, дзе падзеліся тыя шчокі. Вот сцягнула падбародавік, адны косткі тырчиць, старыя спадніцы не трymаюцца, дзе тое што і падзелася?

— Дык як Аўгінька, хіба ўжо кінуў лячыцца твой?

— Мой, мой... Які ён мой? Адчапіцесь вы з гэтай падлай старой.

— А ездзіў-жа ён, казалі, да шаптуна некуды...

— Што з таго, што ездзіў... Такім ужо і сапсее... Што гэта яму па хваробе ці што, такім ужо й нарадзіўся, дзе ты тут вылечышся, калі застаўся такім, ат... недаробак той...

Прыкра Аўгіні слухаць гэтых перасуды, прыкра штолня выслушоўваць гэтых нарадзіў, нібыта ў спачувальня запытаніі, даведзіны, каторыя адчуваеш як кпіны, як знеслаўленне часам:

— Бач ты, і жыве-ж з такім...

І неўзаметку пакідае Аўгіння прызбу, на двор ідзе, соўдаецца па ім без парадку, у хлеў зайдзе паглядзець на каровы, каб не зспаролі часам адна адну, дужа-ж вот наравістая адна, куплённая, не свае гадоўлі.

Каровы ціх стаяць, ляжыць адна, жвачку жуюць і ў змрочним хляве чуваць толькі як пераступіць карова з нагі на нагу—захлюпчиць пад капытамі, ды прашамаціць часам кура на бэльцы, выцягваючы ва сне курынае крыло сваё куцае.

— І жытка мэя вот той-же сон курыны, ні табе рэдасці, ні табе асаблівага гора...—думае Аўгінія.—Усё ёсць, здаецца, і смыта, і абута, і клопатаў каб лякіх асаблівых, дык нямашака... А хаджу ѿсь толькі як у сне...

Аўгінія пазірае на калёсы пад павеццю, дзе прымайстраваўся на нач Сілівон—дужа-ж у хаце прусы дапякаюць.

— Сніць ці не спіць, нелюдзь?

Ідзе ў хату. Прыкрывае лепш дзіцёнка на палазях, ляжыць от, раскідалася.

— Дачушка мэя, доўгасенская...

І Аўгінія ўспамінае ночы восенскія, ядранныя. Жытва малазілі. Да памагаў Аніс, рукі тыя ў яго, рукі, цэпу ніяк не падабраць ім... Хадзіў Сілівон дахаты, рагия шукаць сырцовага, каб цапаёў падвязаць лепш. І ў еўні тады спаны выстаўляючы... Пахлі спаны полем жытнім, мяжой, ды курым дымам, духам сухім ад еўні. І колькі раз сустракаліся ўпотайкі, каб людзі не чулі, не бачылі, за гумном, у Анісавай пуні... Любіліся торапка, хапаючыся, каб Сілівон не падумаў чаго, не ўзяў на сваё вока. Але дзе ты схаваешся. Хвядос стараста колькі раз папікаў Сілівона—брата, «што ты вот кабеціну да рук не бярэш, глядзі, і кіне цябе зусім».

А калі дзіцё нарадзілася, хадзіў Сілівон як звер, усё дапытваў.

— Ад каго?

— Як-жа ад каго, ты-ж мужам даводзішся мне...

— Годзе кепікі строіць, кажу... Вот як аперажу вироўкай, дык завышеш...

— На гэта-ж толькі ты і здатны.

Спрабаваў падыходзіць з ласкаю:

— Ну, чаго ты на мяне вызвяраешся? Ну, скажы, чыё,—і вокам ківаў на змбку.—Як ніяк, я-ж бацька перад людзмі...

— Тота-ж што перад людзмі...

— Ну ё павінен я ведаць... Канечнс, чаму і дзіцёнку не быць, як-жа без яго ў гаспадарцы, павінна-ж яно гадавацца ўжо неяк. Але-ж павінен я ў ведаць, дзе гэта ты...—хацеў сказаць «круцілася» і сказаў:—дзе ты яго падчапіла.

— А там-же, дзе ўсе людзі... Вот што, Сілівон, не пытай ты мене задужа аб гэтым, усёроўна я табе не скажу нічога, ні на валасінчуку, ні на каліўца тое, ні на столечкі...

— Яна думае я й не ведаю. Анісаў то быў інтэрэс...

— А калі ведаеш, пытаеш навошта?—і сама зачырвалася.— Тож хітраець гэтая бабская, назграбная ды куртатая.

— У-у... гадаўка, растрошу вот... Каб ужо сына, дык сяк-так, яно-б і да сиравы, як кажуць... А то, на табе, чаропку вот... Толькі звод у гаспадарцы...

Даўно гэта было, гадоў са тры, мо' з чатыры... зрыкся з дачкой трохі Сілівон, не гыркае на яе, як раней, калі што:

— І-и.., байстручыха...

Але не мог памірыцца з думкай аб tym, што вось ён. Сілівон, прашуй гэта, карпей, дубей, намагайся, каб ўсё ды ў гаспадарку да паболей... А каму гэта, для каго, для якога чорта лысага петавацца. І ўся злосць пераходзіла на жонку, на Адгінню. Яна свет замуціла, праз яе німа спакою. Даіва то, амчаслівіць думаў, у аднай спіздицім ўзяў... Раілі ўсе суседзі: працавітая, ціхая, не бязульная як другія там катоўні... Вот табе й не бязульная... Надманіў Цыпрон, спіхнуў дачку са свае шілі.

І ці шула цясаў на дзвэрэ, ці клаў жэрдку новую ў плот, ці новае грабілна стругаў, усё думаў:

— Не напушчуся, каб гэта маемасць мая ды пашла па мне нухам-прахам. Заб'ю, рукамі сваімі задушу, а не напушчуся... Хваробы... Няхай другі хто спажывае, толькі-ж не яна...

Але-ж шула цясаў, грабілна рабіў, напраўляў страху, ставіў новы сахор у гумне, віцёваў з бирозавае плашкі новую падушку ў калёсы, спрытна даслідаў за гаспадаркай,—і ва ўсім гэтым знаходзіў асаблівую ўцеку, больш як каму другому ўласцівую яму. Прымемна было бачыць, як новая падушка ўсёроўна як улітая ў калёсы.

— Як вылітая тая, вот-же адгабляваў...

А за жонкай сачыў. Не то што каб хадзіў за ёй пільнаваць яе следа. Вот праста падазроні пазіраў на яе, любіў надакучліва распытваць: куды йдзе, куды сабіраецца. І калі пазнілася дзе якім вечарам—нерваваў, непакоіўся. Не тое, каб рэўнасць тая была, каб сэрца, сказаць, гарэла. Не. Баяўся другога байструка.

— Чаго, чаго, а сіло на цабе возме ды й павесіць... Прыдбае ў тваю гаспадарку, узрадуе яшчэ дачкой якой. Як-ж, рыхтуй Слівон пасаті...

Кніў над сабой і горка ўсміхаўся.

14

Лаўрэн сына вучыў. Піліпа.

— Гапаўся нарэшце, ірад...

Піліп выгінаўся як вуж і зад яго то падскокаў на падлозе, то шураваў сукаватыя зазруджаныя плаваіцы, а руکі парычата хапаліся за Лаўрэнавы калені, якімі была моцна ўсінула Піліпава шыя.

— Ты вот у мене пакруціся, пакруціся ўжо, я табе хапану,— і ўсё пралаўчаўся, каб ямчай ударыш на больші мяккаму мейсні. І чым больш нападаў, тым усё больш паддавалася ахвоты знейшыць, змясіць з гразей гэтага гада, распуніка гэтага. І ўжо вожкі не пападалі кожнага разу па намечаному мейсні, а часам стукаліся па падлозе, часам траплялі па Піліпавых каленкам і той аж заходзіўся тады, захліпаўся...

Ля печы стаяла ўнурывашася маці.

— Што-ж, няхай... Калі заслужыў, рыштант, дык няхай вот і пагладзіць крыху...—падумала і пашла на двор.

Лаўрэн аж узапрэў увесь, буйныя кроплі пота скатваліся з лысіны, з ілба, на якім натужыліся—вот, вот гатовы лопнуць—сінія віхлястыя жылы.

— Бот табе за настаўніцу... Бач ты яго, каб за шынарадэс да мене вураднікі цягаль, на старасці год знеслаўлялі... Бот табе за Цыронавы сенцы, бач і старому чалавеку напастылае. Гэта табе за проса маё... Бач, у бацькі красці, на курава цягашь. Бот я табе пакуру ўжо... Гэта табе—слухайся бацькі, гэта—не бізулій, гэта табе—навука, гэта вот—матку перадражняць... Гэта-ж трэба—семінацца год хлапцу, з розуму таго ні на калейку...

— Хопіць хіба ўжо,—нерашуча кінула маці, увайшоўшы ў хату.

— Глядзі, заступніца, а то и цяббе аперажу...

— Ну, ну... аперазальнік такі знойшоўся... Павучыў крыху і хопіць...

— Ідзі, ідзі ўжо...

Вытнуў яшчэ колькі разоў, кінуў вожкі пад лаву.

— Глядзі, каб апошнім разам, каб больш у мяне, а ні-ні...

Піліп падняўся з падлогі і як дуж кінуўся за парог. Трымаючы рукой штаніну, ён спыніўся на міг ля плінтуса дзвярэй і чырвоны, ускудлачаны высунуў бацьку кукіш. Нават перажагналася маці.

— На вот, ёлуб стары, памікаціла дзіравае... На вот з'еж... іш ты яго моду знайшоў, як ката біць... Пастой-жа... я табе не дарую... Не да-а-рую, паслугач папоўскі... Ідзі вунь пападдзі цэбар вынесі...

— Замоўкі гад... Ды каб больш парога майго не пераступаў, рыштант ти гэткі...

— Дужа парог мне твой трэба. Бач, струхлеў увесь... Табе-ж хіба пра папоўскае толькі і клопат...

— Сыдаі з воч, заб'ю!

Лаурэн сеў на лаве і сашчапіўшы рукі маўчаў, унурывашы по-зірк у кут.

— Ну, дык чаго рассеўся, кажу... Як сеў, так і прыкіпел. У людзей то праца, а ў цябе ўсё не па-людску... І сыноў разбязуліў вось. Людское якое, дык яно да працы прывучана, а тваё хіба толькі па гарадох чужых лазіць...

— Ты ўжо гэта кінь. Не твайго гэта разуму справа. Вот ведай зацірку...

Лаурэн яўна быў не ў гуморы.

15

Сястра Аўдакія была злосная. Яе маршчакаваты, як печаная дуля, твар торгаўся ўсімі сваімі барадаўкамі, блаклыя вусны, якія яна штохвілінна абцірала хустачкай, варушыліся, нібы шэпчуны ні то малітву, ні то праклёны нейкія, ці пагрозы. Ды й не дзіва.

Па-першае:

— Бач ты яго, а яшчэ благачынны. І яму мала... Хапіла-б ужо скарбёначнага збора, дык не, падавай яму частку каплічнага палатна... Вот напішу маці ігуменні, няхай праз архірэя вуму-разуму навучыць...

Па-другое:

— І на параходзе чалавеку божаму не праехаць. Каму раба божая, а то нашоўся: «мадам, пасуньцеся...» Нібы воч чалавек не мае. Ды яшчэ выскаляеца... І матросы добрыя,—каб чалавека

за язык да парадка прывесці, лык і тыя-ж туды. «Не чапайце гэтую плашчаніцу сухую, рассыплеца...»

І па-трэцце:

— «Оскудзеніе ў людзях». Ты за іх богу маліся, святы пост прыемлі і не токма пост, а і кожную сераду і пяток ані млека, ані мяса, ані ў зуб скароміны тае... Усё а госпадзе, а ўсеблагай яго міласці, а вечным царстве яго думкі свае напаўняй, сэрцам да прастола яго ўсявышняга вазнасіся...

— А не дурна-б млекам гэта смірэнную плоць уцешыць... Да-руе гасподзь за труды праведныя, за дарогу цяжкую...

Сястра Аўдакія шла з прыстані, з паразода. Змарылася, за-саплася. Вось і лесу ўскраек, недалёка капліца, хутка і адпачын будзе. І пухавая пярына, і карэц млека халоднага. Марта сама-вар наставіць балазе мёд свежы стаіць у кубле, соты пахучыя, не кранутыя...

І пачынае адыхадаіць душа сястры Аўдакіі ад крыўд мір-скіх, ад сумятні тae чалавечае, грэшнае. Вось гудуць верхавінамі хвоі, гэтак лагодна гудуць, як залатыя пчолы божыя. І па тых верхавінах лашчыцца сонейка сваімі праменнямі неўміручымі, цёплымі стрэламі боскімі, схіляецца сонца на заход, усё пікей і нікей. І як рызы гасподні, рызы чистыя, верхавіны тыя хваёвия палымнеюць...

— Дзіўны дзяллы твае, госпадзі, уся прамудрасцю ясі.. і што гэта там за халера?

На палянцы, на пеньчыку, бялее нешта, для палянкі той нязыклие і нябачанае... Сядзяць удвох... І гэта каля святой крыніцы, недалёчка ад вобраза нерукатворнага? Хто-ж асмеліўся такі?

Сястра Аўдакія, як крот, падбіраецца бліжэй, хаваючыся за разлапістымі елкамі.

— Бач ты іх, дзялчына й хлапец, няйначай любоў круцяць, вот-жа знайшлі месца для скверны. Пастой-жа, пужну я вас так, што аж месца не знайдзеце... А бо-о-жачка... Свят, свят, свят... Да гэта-ж Марта нягодніца... З Андрэям паповым... Божухна, не ўвядзі мяне ў іскушэніе... Да чаго дажылося святое месца божае... Бач, сядзяць, абняліся гады... Іш, прыхіліліся, як прыліпла ўсёроўна, як прыкіпела...

Сястра Аўдакія зашылася ў куст, не можа адвесці воч ад паганцаў гэтых, што сядзяць вось абняўшыся, гамоняць аб не-

чым... Божухна мой, ще й целуюцца... Аж затрымела старая, затрэслася ліхаманка, суха шоркнула чоткі ў кастлявых руках манашкавых. Ці то ад злосці, ці так з прычыны якой. І самой разабрацца цякка. Не сцярпела толькі. Шугнула з куста, ды як кошка, крадучыся, уподбекшу кінулася да тых, да двух. Слінаю пырскала, хадуном хадзіў нос, крычала, тупала ногамі, да таго разіонімліася, што аж злезла хустка з галавы, растрэсліся сівыя кудлы.

— Ты... дух нячысты... Змушчаць душы наявінныя... Сляды ба-гародзіцы пляміць, яе крыніцу цудатворную... А ты, распусица... Перахрысціць ілба не можаш, а плоць ужо сваю распалляеш памышлениемі блуднымі...

— Вот як цяпну я цябе па мышлению твайму блудизму, дык адразу дух твой будзе ў руцэ божый... Адыйдзі, пудзіла, не ўводзь у грэх.

Марта кінулася наўцёкі, не чуючи ног пад сабой. За ёй паплялася сястра Аўдакія, штораз пазіраючы назад і пагражжаючы духу нячыстаму ўсімі карамі нябеснымі і зимнимі.

Калі Марта ўбегла ў хату, дык не ведала, куды падзець твар ад сораму. Сястра Марыя сядзела ля акна, калупалася нечага з іголкай і кінуўшы позірк на Марту, на яе гарэўшы полымен твар, на яе задужа жывавыя рухі, запытала, перакусваючы зубамі нітку:

— Нешта ты як утрапеня?

Марта спрытна завіхалася з венікам, падмітала падлогу. У галаве ўхрам насліся розныя думкі і цякка было на чым-небудзь спынішча, прывесці іх да парадка.

— Вот-же Андрэй, падвёў толькі... Колькі сораму таго... Не абрэшся цяпер ад манашак, а галоўнае ад сухарэбрай той... А дужа-ж хвацкі... Андрэй гэта... Цалуецца вот толькі... вот дзвівак... — прзызывацца ўголос думка Мартава.

— Ты чаго гэта?

— А гэта я... Бачыце... Ага... Сястра Аўдакія там ідзе, з горада прыхадзіла..

— Што ты? Чаму-ж не кажаш? Сустрэць хіба...

Сястра Аўдакія ўвайшла ў пакой ціха, паважна. Кінуўшы во-кам на вобраз, доўга і павольна жагналася, гугнява расцягваючы айца і сына... І калі атрымала ў адказ «амэн», паволі апусцілася на лаву, правіла дапытлівым гаспадарчым вокам па ўсім пакоі і, нібы мучаніца тая, пакутніца за ўесь грэшны свет, колькі раз

уздыхиула. Уздыхиула цяжка, з надрывам, з ламанием пальцаў да хруста.

— Хіба-ж то дрэннае што, сястра Аўдакія?

— Ніхто як бог...

— Хіба здарылася што?

— ... І яго святыя вялікамучанікі...

— А мо' якія непрыемнасці?

— ... І заступнікі варкалабаўскія... Ох, грахі нашы, грахі... І даюле, госпадзі, на зямлі наас грэшных трymаеш... Замарылася я... Дужа-ж замарылася... А ўсё а госпадзе, а святой абіцелі яго клопаты... Ці не загадала-б ты, сястра Марыля, гэтай грэшніцы, гэтай Магдалене иераскайинай, гэтай распусніцы сусветнай, самавар сагрэць... Дужа-ж гэта ціпер да гарачай вады з дарогі... З варэннем-бы вот... Ты ўжо, сястра Марыля, блаславі Марту на самавар...

Сястра Аўдакія насунулася ў другі пакой і доўга сапла там, крактала, распранаючы свае дарожныя, манаскія ўбёры. Потым доўга, да пота, піла гарбату, старана падкладаючы на навышчарблены зуб кавалачак цукру. І памаліўшыся перад лямпадкай, паклікала да сябе Марту.

— І чаго ёй, лысіне старой, трэба?

— А ну, ну... Хадзі сюды, раба божая, раба грэшная, раба распусная, раба не вартая следа божага датыкнуща. Хадзі, хадзі, атракавіца, да не пакрыоўца вусны твае міною... А ну бліжэй... Хто?

— Ну, хто... Хіба не бачылі?

— Глядзі ў вочы, не віхляйся... Чаго гэта прыходзіў ён?

— Коняй шукаў мусіць, збеглі ў лужкі...

— Я вот табе пакажу лужкі... Дык што-ж вы рабілі там гэта?

— Нічога...

— Як-жа гэта нічога? Ну што, прымушчаў гэта ён, га?

— Як гэта прымушчаў?

— Гм... Дык як-жа гэта вы так, га? Дык з хлопцам, кажаш? Да спадобы прышоўся? Салодка з ім мусіць?

— Ды што вы?

— А ну, кажы, кажы, не хавайся...

Сястра Аўдакія вачмі тымі як свярдзёлкамі сверліць твар Марты. Марта цярэбіць рог хусты; і не ведае, куды падзець вочы, якія вот, вот гатовы пусціць раўчукі слёз. А твар гарыць, па ім бегаюць чырвоныя плямы, палахліва міргаюць чорныя расніцы.

— І чаго гэта вы чэпіцеся да мяне... А бо-о-жачка мой... І што вам патрэбна?

— Ты мне не плач... Ты мне туман з воч не пускай... Расправайся-ка адразу, гадаўка... Ну... Табе гавораць, што? А ну, сястра Марыля, дапамажы ёй сарочку зняць.

Марта кідаенца ў куток, адбіваенца рукамі і нагамі, намагаецца ўкусіць руку иенавіснай Аўдакі. Але ўсё дарэмна. Сарочка ўжо ў руках сястры Аўдакі і тая коршыкам панеслася з гэтай сарочкай аж да самай лямпадкі.

Марта стаіць у кутку і глытае сударгава слёзы, якія цякуць вост., размазываюча на твары, падзюнь на грудзі, гэтак ганебна выстаўленыя на паказ, на людское вока. Белае цела трымціць, пакрываеца крупкамі ад холада, ад знявагі.

— Дык чаго вы хочаце, што вам ад мяне трэба?

— Ладна ўжо,—нібы лагодным і супакоенным ужо тонам адказвае Аўдакія.—А правучыць трэба, каб не павадна было, каб другім разам не рымесцілася... Ці доўга да граха, да скверны... Ну, лажыся, раба божая, на лаву... Ну, ну, хуценька... А ты падтрымай-ка яе, сястра Марыля. Ды ніцма, ніцма, вот так... Трымай-ка яе за ногі...

Сястра Аўдакія біяра рушнік, моча яго ў карцы з валой і моцна спаквала пачынае біць ім па голому мартаваму целу. Яна б'е з поцягам, з захаплением... Зрэнкі воч яе звузіліся, заблішчэлі яшчэ зырчэй, углядаючыся, як разыходзяцца белая пісягі па чырвоным целе і як сціскаюцца сударгава рукі, як сціскаюцца плечы, гэтая белая вуглаватыя, толькі, толькі пачынаючыя налівацца, як тое яблыка-летаўка, дзявочыя плечы. Прымеміча млявасць акалодвае сястрой Аўдакіяй, салодкімі колікамі заходзіцца сэрца, выступае пот з-пад навіслых кудлаў.

— Вот-жа змарылася, усю руку адбіла, каб на цябе немач... Ну, уставай, да памятай, як з хлопцамі справы мець... Не таго яшчэ паспытаеш... У-у... сараматніца...

Марта ўзнімаенца на лаве, сядзіць колькі хвілін нерухома, потым, скапіўшыся хуценька, торапка нацягвае сарочку. Сарочка закасалася знізу і на непрыкрытым мейсцы, расписаным узорам пісягай, пабліскваючы водбліскі зялёнай лямпадкі, ды на водбліскі тыя жмурыцы вока сваё святы Мікола, святы цудатворца Мірлікійскі...

— Ну ты, карова... Іш да бога павярнуцца, выставіла... Разбэхала сцёгны, хоць ты ў капцільні іх вешай, гладкая...

Марта сарамліва рыўком адзёргвае сарочку і кідаеца з пакой. Сястра Аўдакія доўга стаіць перад лямпадкай, падзягвае кнот і адбівае ўклоны. Старэчыя вусны шэпчуць иешта і шэпт гэты нібы шорах прусоў па-за печчу, за коміам. Зялёная лямпадка ціха качаеца з боку-ў-бок і ад яе паўзуць па сценах блядая цені, калышыцца зялёны змрок. Гайдзеца ён управа і ўлева перад святымі вобразамі, перад святымі ўгоднікамі, сціушымі ў святасці сваёй зялёной заняпады, уцягнутымі шнокі.

З-за дзвярэй чуваць усхліпы. То плача Марта, прыліпшы лобам да аконнае шыбы. За акном ужо ўёмна і шэра, і ўёмныя думкі мітусаца ў Мартавай галаве.

— За што-б... Што ёй трэба сухой?

— Свят, свят, свят...—чуваць тыя шэпты ад лямпадкі і зялёной чудой запаўняюць пакой, паўзуць па сценах, паўзуць на двор, на палачну.

«У-у... зануда...—думае аб чымсі сястра Марыя.—Перад Богам выхваляеца, задрыга старая...»